

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SIDEN SAXO

UDGIVET AF
STATENS ARKIVER
NR. 4, OKT. KVT.,
16. ÅRG. 1999

Kongelig dåb
Luxdorps længelevere

*År 2000
special:*

- ★ Fyrværkeri –
- ★ Sidste århundredskifte
- ★ Nytårskort

*Glædeligt
Nytår*

STATENS ARKIVER

SIDEN SAXO

Magasin for dansk historie

Nr. 4

16. årgang 1999

Udgiver:
Statens Arkiver

Ansvarshavende redaktør:
Charlotte S. H. Jensen

Redaktionspanel:
Bent Blüdnikow, Anders Bøgh (Aarhus Universitet), Søren Eigaard (Odense Universitet), Erik Gøbel (Rigsarkivet), Henrik Skov Kristensen, Gunner Lind (Københavns Universitet) Poul Olsen, Steen Ousager og Anette Warring (RUC).

Lay-out:
Kristin Wiborg
Tryk:
Nofo-Print, Helsingør

ISSN: 01 09 6028

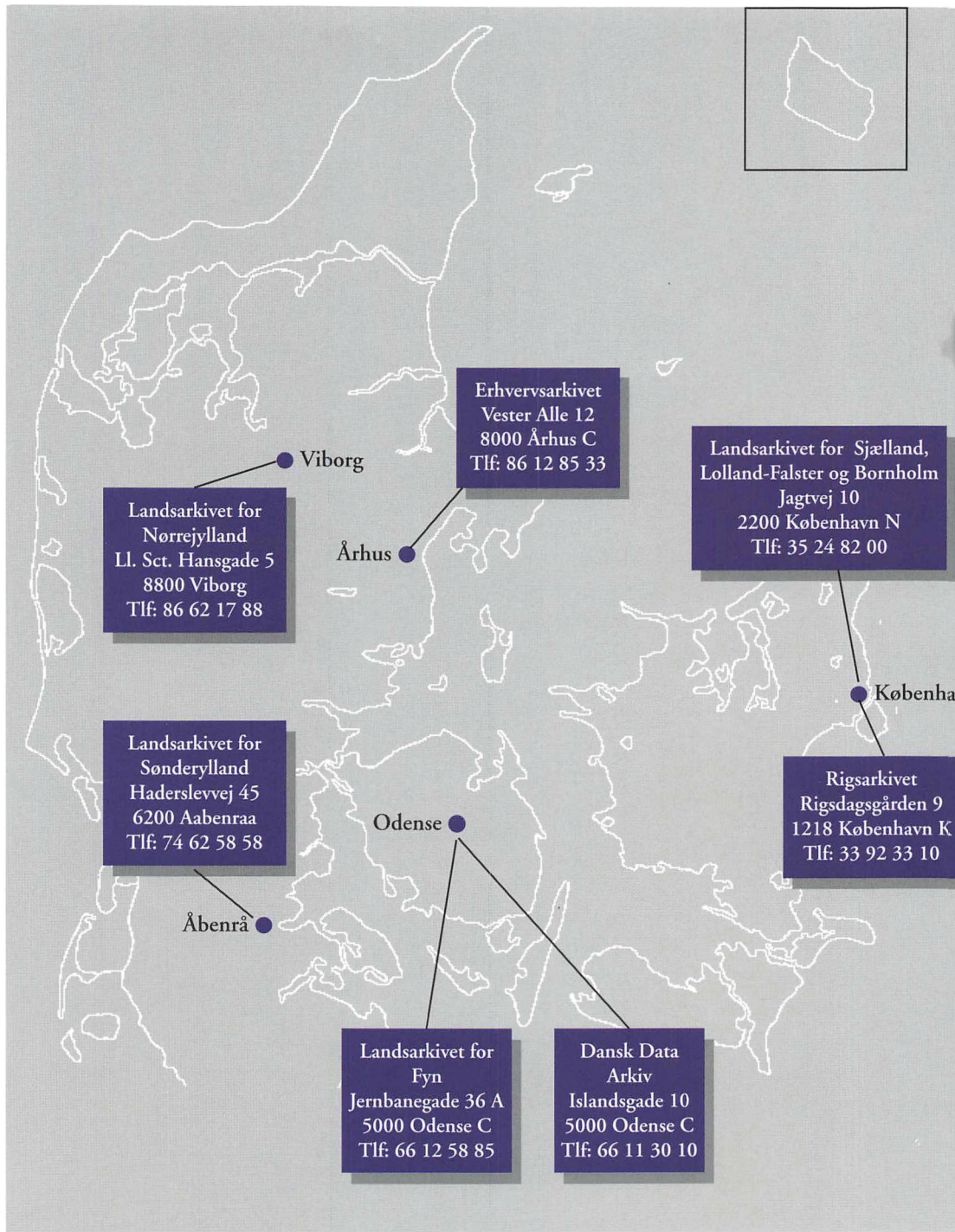
Abonnement:
Tegnes ved henvendelse til Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K, tlf. 3392 3310, Gironr.: 640-1368.

Pris:
Årgang 1999 kr. 140.
Løssalg pr. nr. ved forsendelse kr. 60.
Udlandsabonnement årgang 1999: kr. 200.

Distribution:
Avispostkontoret, til hvem flytning meddeles.

Siden Saxo udkommer 4 gange årligt og udgives med støtte af Kulturministeriets bevilling til almenkulturelle tidsskrifter

© Copyright:
Siden Saxo 1999

Siden Saxo udgives af Statens Arkiver.

Statens Arkiver består af Rigsarkivet, fire landsarkiver, Erhvervsarkivet og Dansk Data Arkiv. I statens arkiver opbevares de statslige myndigheders arkiver, godsarkiver, mange kommunearkiver samt et stort antal private person-, institutions- og erhvervsarkiver.

SEKLETS *magi*

Det er næppe mange af os der opnår at blive 100 år eller mere. Men tanken om at se et helt sekel komme og gå, har altid haft en vis magi. I 1700-årene samlede embedsmanden Bolle Luxdorph på billeder og beretninger om "længelevere". Ved nærmere granskning viste det sig nu, at mange af de gamle lagde lidt ekstra på deres alder. Enten fordi de vitterligt ikke kunne huske hvor gamle de var. Eller også fordi de mente, at jo flere år man havde på bagen, jo mere speciel var man – og jo større var chancen for at opnå pension eller understøttelse fra kongen eller en anden glad giver. Lise Lotte Petersen har set på Luxdorphs samling og fortæller om både samlingens – og nogle af de portrætteredes skæbne.

Selvom vi måske ikke selv kommer til at se de 100 lys i fødselsdagsslagkagen, oplever vi snart en anden magisk milepæl. Det er – i sagens natur – 100 år siden, at vi sidst fejrede en nytårsfest af de dimensioner, som vi er på vej til i år. Eller også er det 99 år siden.... For den gang var der en del slinger i valsen, og man var ikke helt sikker på, hvornår begivenheden indtraf. Var det store spring natten mellem år 1899 og 1900 – eller var det først når klokkerne ringede år 1901 ind? Den brede befolkning var ikke i tvivl – det måtte være, når kalenderen skiftede fra noget med 18 til noget med 19. Rigtige københavnere vidste nok at fejre den slags. Der blev fyret raketter af, smidt med natrenovation, og meget andet, som politiet og andre pæne mennesker betegnede som bølleofter. Og for en sikkerheds skyld gentog københavnernes succesen året efter.

Denne gang synes de fleste jo at være enige om, at årtusinder skifter natten mellem den 31. december 1999 og 1. januar 2000. Så i dette nummer af SIDEN SAXO byder vi på en lille år 2000-special, om nytårskort, fyrværkeri og århundredskifte – og ønsker i øvrigt alle vore læsere alt godt i det nye årtusinde – uanset hvornår det starter.

Charlotte S. H. Jensen, redaktør

INDHOLD

Kongelig fødsel og dåb siden enevælden	2
<i>af Nils G. Bartholdy</i>	
Luxdorphs længelevere	10
<i>af Lise-Lotte B. Petersen</i>	
Siden sidst	18
Spørgekassen	24
Bognyt	25
Krudt, festfyckeri og nytårsløjer	27
<i>af Jens Henrik Tiemroth</i>	
Da Danmark fejrede århundredskiftet to gange	35
<i>af Erik Nørr</i>	
Gid hvert et Ønske Lykkes dig i Aar	42
<i>af Benno Blæsild</i>	
Bagsiden	50

2000

Kongelig

FØDSEL OG DÅB

SIDEN ENEVÆLDEN

Begivenheder i kongehuset har altid haft en vis folkelig bevågenhed - og de glædelige begivenheder ikke mindst. Og når et nyt medlem af det kongelige hus kom til verden, gik der et omfattende ceremonielt apparat i gang.

AF NILS G.
BARTHOLDY

Christian den Fjerdes næstældste søn Frederik, der i 1648 efterfulgte sin far som Frederik den Tredje, var i 1609 kommet til verden uden, at fosterhinden var bristet under fødslen. Dette fænomen kalder man at blive født i "sejrskjorte", og det udlagde man dengang som et godt tegn. Sejrskjorten blev gemt og lagdes senere i en sølvæske. Den kan ses i skatkammeret på Rosenborg sammen med andre sølvæsker, der rummer navlestrengene fra Frederik den Tredje og dronning Sophie Amalies børn. Christian den Femte og dronning Charlotte Amalie gemte også deres børns navlestrengene, der ligeledes befinder sig på Rosenborg, men de er ikke udstillet. Da Frederik den Tredje efter sin ældre brors, den udvalgte prins Christians, død i 1647 blev tronkandidat, har han måske deri set en opfyldelse af sejrskjortens forjættelse? Som konge mistede han Skåne-landene. Nogen sejr i militær forstand kom han således ikke til at opleve. Men han har utvivlsomt betragtet enevældens og det arvelige monarkis indførelse i 1660 som en sejr for sig og kongehuset. I modsætning til tidligere fik nu alle medlemmer af det oldenborgske kongehus titel af danske prinser og prinsesser.

Arveret og registrering

Statsomvæltningen medførte et helt nyt syn på fødsler i kongehuset. Kongemagten var gjort arvelig i Frederik den Tredjes efterslægt. Det betød, at fra nu af fik enhver fødsel i kongehuset og dets sidelinier en umiddelbar virkning i statsretlig henseende, for de pågældende fik i kraft af deres fødsel en teoretisk mulighed for på et tidspunkt at bestige tronen. Ifølge forfatningsloven fra 1665, kongeloven, havde både mænd og kvinder arveret til tronen efter regler, som var nærmere specificeret i loven. Det betød, at prinser gik forud for prinsesser. Men kvindelinierne beholdt arveretten. Selv om en dansk prinsesse blev bortgiftet til et udenlandsk fyrstehus, fik hendes mandlige og kvindelige efterkommere straks ved fødslen arveret til den dansk-norske trone, forudsat at de bekendte sig til den evangeliske kristendom.

Man var fra begyndelsen klar over, at der til stadighed måtte holdes nøje rede på, hvem der var arveberettigede, og hvor i rækkefølgen den enkelte befandt sig. I kongelovens artikel 39 kom der til at stå: "*Og efftersom Vi aff Guds milde og Faderlige velsignelse visseligen haffve at haa-be og formode, at Voris Kongelige Arffvehuus og Stamme ævindeligen skall blomstre og mangfoldeligen voxer og formeeres, da paa det i fremtiden formedelst de needstigende og tverstigende Liniers mengde icke nogen twist og irring udj alderen eller confusion blant Linierne skulde foraarsages, ville Vi saa og hermed alffvaarligen biude og befale, at naar nogen aff Voris Stamme Søn eller daatter fødes, Forældrene da samme Printzes eller Printzesses naffn og fødselsdag uden forsømmelse lader Kongen anmeldte og forkynde, saa frembt de agter nogen ArffveRett til disse Riger og Lande i sin tiid at vil-*

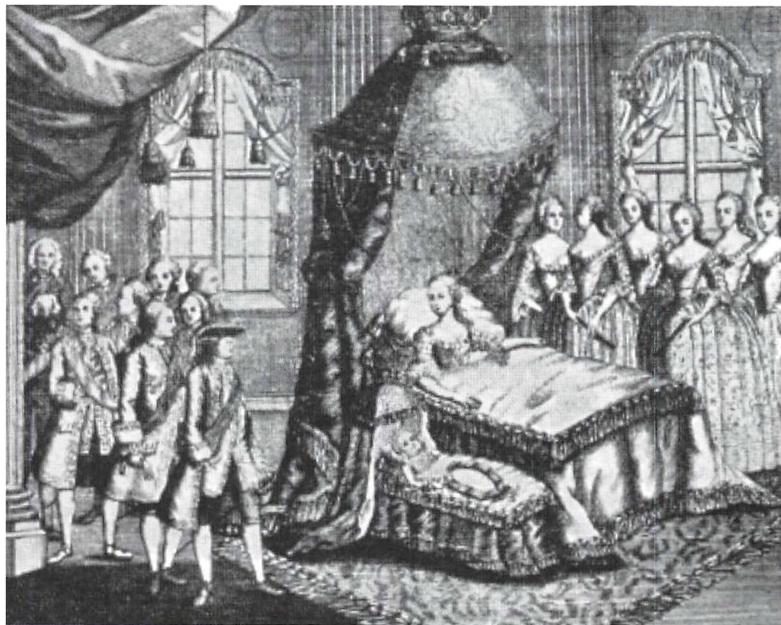

Dåbsfad og -kande i drevet guld fra ca. 1640-50, der stadig bruges ved barnedåb i kongefamilien og med indgravede navne fra og med Frederik den Fjerde 1671 til og med prinsesse Louise 1795, der døde som lille. (Rosenborg Slot)

le pratendere, og derimod igien aff Kongen et documentum insinuationis, at de nemmelig sligt tilbørligen haffver tilkiende giffvet, begierer, huoraff da Gienparten udj Voris Archivo skall giemmes, og

helles ogsaa et rigtig SlegtRegister offver Voris Kongelige Arffvestamme altid holdes og der bevares”.

Kongens arkivar og bibliotekar Peder Schumacher, der senere med navnet Griffenfeld blev

Dronning Caroline Mathilde i barselsseng med Frederik den Sjette, 1768. (Strik i Det Kongelige Bibliotek)

en mægtig minister, anlagde efter Frederik den Tredjes død i 1670 en protokol, der på titelbladet betegner sig som: *“Slegt Register offver Den Kongelige Arffvestamme tilligemed Gienparter aff document. insinuationis som Kongelovens 39 artickell omformelder udj det Kongelige Archivo at skulle giemmes”*. I protokollen, der befinder sig i Rigsarkivet, har Schumacher med egen hånd indført præcise biografiske oplysninger om Frederik den Tredje og hans dronning og deres børn. Griffenfeld gjorde aktuelle tilføjelser i protokollen om børns fødsler, indtil han blev styrtet i 1676. Griffenfeld har noteret, at for to af det gottorpske hertugpars børn var proceduren ikke blevet helt gennemført, *“og naar jeg det udj Conseillet har erindret, har mand formeent det kunde efterlades, med mindre i sær saadann et documentum insinuationis bleff begiert”*. Efter Griffenfelds fald blev den en tid ført videre af kammersekretær Caspar Schøller. Protokollen indeholder også den latinske tekst i de breve, som fyrster, der anmeldte deres børn til slægtsregistret, modtog. Den sidste indførsel er fra 1707 og er faktisk en bekræftelse af et tidligere udstedt *“insinuationsdokument”*.

Der fulgte en periode, hvor kongelovens påbud åbenbart ikke blev efterlevet. Men man havde også i afgørende grad lagt sig ud med gottorperne og med det svenske kongehus, hvis medlemmer var arveberettigede efter Frederik den

Tredjes datter Frederikke Amalie, gift med hertug Christian Albrecht af Slesvig-Holsten-Gottorp, og Ulrikka Eleonora, gift med kong Karl den Elfte af Sverige. Og Frederik den Fjerde havde måttet gøre Frederik den Tredjes datter Anna Sophies søn, August den Stærke, kurfyrste af Sachsen og konge i Polen, opmærksom på, at sønnen Frederik August ville miste sin arveret til Danmark-Norges trone, hvis han blev katolik, hvilket han blev i 1712 for at sikre sig den polske trone.

Ny protokol, som stadig er i brug

Senere forlangte den svenske konge Gustav den Tredje, der var gift med Frederik den Femtes datter Sophie Magdalene, og hvis søn Gustav Adolf derfor ifølge kongeloven var arveberettiget til Danmark-Norge, på sønnens vegne et *“insinuationsdokument”*, altså en bekræftelse på arveretten. Gustav den Tredje arbejdede på, at Sverige skulle komme i besiddelse af Norge. Det ville derfor ikke skade dette formål at få arveretten til Danmark-Norge fastslået. Den danske udenrigsminister A. P. Bernstorff gjorde det klart for Christian den Syvende, at man dårligt kunne nægte at erklære den svenske prins for arveberettiget. I 1779 efterkom man fra dansk side ønsket, og Gustav den Tredje lod derefter sin søn titulere *“arving til Danmark”*.

Dette gav samme år anledning til, at man påny anlagde en særlig protokol over kongelige fødsler. Kongen bestemte, at den altid skulle føres af udenrigsministeren, der egenhændigt skal *“antegne alle Fødseler i de Kongelige Familier; Men som det er umuligt hermed at fortfare in infinitum, saa finde Vi allernaadigst for got, at de katholske Prinser og Princesser, som desuden ere incompetent til at succedere, maae forbigaaes at antegne; da og Antegnelserne i øvrigt ikke skal extendes til over den Fierde Grad i Successions Linien”*.

Denne protokol, *“Slegt Register over Fødselen i den Kongelige Familie”*, befinder sig i Udenrigsministeriet. Forrest står en kopi af bekræftelsen til den svenske prins Gustav Adolf. Dernæst har man indført Frederik den Femtes øvrige børnebørn med prins Carl af Hessens og prinsesse Louises datter Marie Sophie Frederikke, født 1767, som den første, og derpå følger kronprins

Frederik, født 1768; de to blev gift med hinanden i 1790. I de følgende årtier blev protokollen ført meget omhyggeligt. Man finder således ikke alene navnene på børn med dansk prinse- eller prinsesstitel, men også adskillige hørende til huset Hessen og det svenske kongehus.

I perioden 1823-70 blev protokollen ikke ført, men fra 1870, da prins Christian (den Tiende) blev skrevet ind, har det været gjort. For fuldstændighedens skyld indførte man også alle Christian den Niendes børn og Georg den Første af Grækenlands sønner og døtre. Selv om arvefølgen fra 1853 og indtil 1953 var rent mandlig, medtog man også prinsesserne. Det er stadig udenrigsministeren, der som "kgl. husminister" med egen hånd indfører de fødte prinsers og prinsessers navne i den. Da Prinsesse Benedikte i 1944 blev indført i protokollen, måtte Udenrigsministeriets direktør Nils Svenningsen foretage det fornødne, da udenrigsministeren ikke fungerede på grund af besættelsen.

Men inden et kongeligt barn med navns nævnelse kunne indføres i en protokol, var der gået meget forud.

Fødselsforberedelse og offentliggørelse

Når en gravid dronning eller prinsesse var et godt stykke henne i svangerskabet, fik alle biskopper et reskript om, at da Gud har velsignet dronningen eller prinsessen med livsfrugt, skal der i alle kirker i den ordinære bøn efter prædiken, kirkebønnen, bedes om, at hende en nådig og god forløsning "*Os og Vore Riger og Lande*" til glæde i rette tid måtte forundes. Sådant udtrykkes det allerede i 1671 tre en halv måned, inden Frederik den Fjerde blev født den 11. oktober. Han var det første kongebarn, der i den lige mandslinie fødtes med arveret til tronen. Efter fødslen fik biskopperne et reskript om, at der nu fra alle prædikestolene skulle ske taksigelse for forløsningen, og at der skulle gøres en tilføjelse i kirkebønnen "*for den unge ArfuePrintz under den Titul: Hans Kongl. Høyhed Voris Naadigste ArfuePrintz och Herre Printz Friderich*".

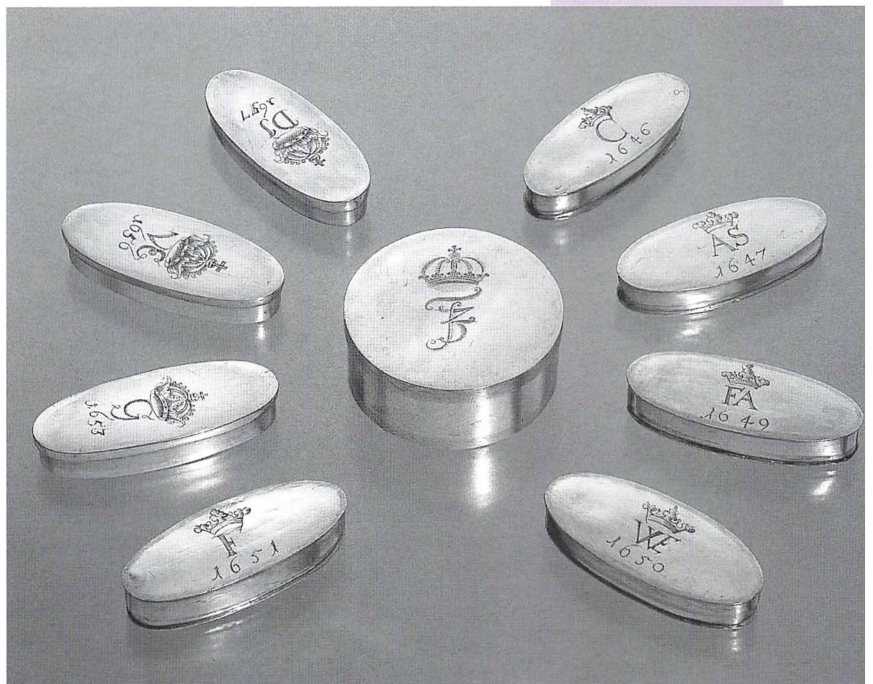
Allerede i 1668, da Frederik den Tredjes datter Anna Sophie, der var gift med kurprinsen af Sachsen, fødte det danske kongepars første bar-

nebarn, en søn, blev der bedt for barnet i morfaderens riger og lande. Hovedreglen blev dog snart, at der kun blev bedt, når den nyfødte skulle nævnes i kirkebønnen.

En nyfødt prins rangerede på grund af sit køn foran ældre søstre. Da kronprins Christian (den Syvende) som nr. tre i søskendeflokken var født i 1749, hed det i reskriptet om kirkebønnen, at der efter at være bedt "*for Os Selv, Deres Majesteter Dronningerne, skal der bedes for Hans Kongelig Høyhed Cron-Printz Christian, og siden for de Kongelige Prinsesser og det gandske Kongelig Arvehuus*". På dette tidspunkt fik biskopperne også besked om, at der efter prædiken skulle synges: O store Gud vi love Dig (Te Deum). I dag bedes der ikke længere særskilt i anledning af et kongeligt barns fødsel.

Befolkningen blev altså tidligere, ved at deltage i gudstjenesten, orienteret om den forestående fødsel i kongefamilien og fik siden den nyfødtes køn og navn at vide. Ved at give folket meddelelse om en kongelig fødsel understregede man arveprincippet gyldighed og betydning, og der var rimelighed i at orientere undersåtterne, hvis forfædre i sin tid havde givet kongen enevoldsmagten og arveretten. I vore dage sender Kabinetssekretariatet en officiel meddelelse, når

Den store sølvæske rummer Frederik den Tredjes sejrsskjorte. På Rosenborg Slot opbevares også navlestrengene fra de fleste af hans børn. Tanken bag at gemme de indtørrede navlestrengene er måske, at de – i pulveriseret form – kunne bruges som virksom medicin i tilfælde af ejermandens sygdom. (Rosenborg Slot)

Arveprins Frederik som svøbelsesbarn skåret i elfenben 1753-54. Den lille har Elefantordenen om halsen og ordensstjernen på brystet.

(Rosenborg Slot)

der er født et nyt medlem af kongehuset, til statsministeren, som derefter underretter Folketinget, og til udenrigsministeren.

Udlandet orienteres

Også udlandet skulle orienteres om kongelige familieforgøvelser. I en tid præget af skiftende alliancer var det af stor politisk interesse at vide, hvordan arveforholdene til stadighed var eller udviklede sig. Straks efter en kongelig fødsel blev der sendt notifikationer herom til de danske resi-

denter, d. v. s. de udstationerede ambassadører ved fremmede hoffet. Det samme skete i anledning af ægteskabsindgåelse og dødsfald. Residenterne fik en kopi af notifikationen, der skulle videregives til det pågældende statsoverhoved. På samme måde modtog den danske konge officielle meddelelser om fødsler o. lign. fra udlandet. Når en udenlandsk fyrste havde læst notifikationen om en fødsel i den danske kongefamilie, kvitterede han med en notifikation. Sådanne notifikationer var ofte kancelliprægede, højstemte tilkendegivelser, men kunne også have mere personlig karakter. Således sendte Georg den Anden af England en egenhændig lykønskning skevet på fransk til sin "bror og svigersøn" Frederik den Femte, da hans datter dronning Louise havde født kronprins Christian (den Syvende) i 1749. Notifikationerne var et led i den udenrigspolitiske proces og indgik som sager i Tyske Kancellis udenrigske afdeling, senere Departementet for udenlandske Anliggender og derefter Udenrigsministeriet. Skikken at notificere udlandet officielt om en kongelig fødsel ophørte under besættelsen, og er ikke siden blevet genoptaget.

Dåb

Da fødslerne under enevælden oftest fandt sted i København, blev indbyggerne i residensstaden i særlig grad opmærksomme på en kongelig fødsel. Den almindelige befolkning fik ikke barnet at se lige med det samme, men kunne ikke være i tvivl om, hvad der skete. Den nye prins eller prinsesse blev døbt samme dag, fødslen var foregået, eller få dage efter. Der affyredes tre gange ni skud hele volden rundt, hvis det var en prins. En nyfødt prinsesse måtte nøjes med salut fra nogle få udvalgte steder. I midten af 1700-tallet tilkendegav trompeter og pauker, at den nyfødte blev døbt, og under anførsel af klokkerne i slotstårnet kimedede alle byens kirkeklokker i halvanden time. En større forsamling af rangspersoner samt gejstligheden og magistraten blev i hast tilsagt til dåbshandlingen, der fandt sted på slottet. Kor og musikere, der var placeret uden for slottet, sang og spillede salmerne "Enhver, som troer og bliver døbt" og "Jeg glæder mig, O Jesu ved din Daab". De mange honoratiores blev modtaget i audiensgemakket, hvor den nyfødte lå i parade-

vugge under en tronhimmel. Efter at barnet således allerede en af sine første levedage havde givet kur, blev det båret ind i sin mors sovegemak, hvor dåbsfadet og -kanden fra Rosenborg var anbragt på et tyrkisk tæppe. I overværelse af hele kongefamilien, elefantriddere, fremmede ambassadører, geheimekonseilsmedlemmer med fruer og overhofmarskallen blev det kongelige barn døbt af konfessionarius. Alle de øvrige tilsagte opholdt sig imens i de tilstødende gemakker, hvor dåbsbarnet til sidst blev båret ind, så alle kunne se det, og de tilstedeværende blev trakteret med forfriskninger.

Dåbsfadet og -kanden af drevet guld, der også blev anvendt ved f. eks. de hessiske prinsers og prinsessers dåb, stammer fra ca. 1640-50. Efter Frederik den Fjerdes dåb i 1671 blev hans navn indgraveret i fadet. Denne tradition blev fortsat til 1795, da prinsesse Louise, en datter af kronprins Frederik (den Sjette), blev døbt. På Rosenborg opbevares en dåbskjole, som har været båret af Frederik den Sjettes børn, og en barnetrønseng regnet af J. C. Lillie, som de har ligget i.

På et stik, der forestiller dronning Caroline Mathilde i paradeseng, ses den nyfødte kronprins Frederik i en lille seng ved siden af med Elefantordenen på dynen. Dermed tilkendegav man, at en prins dengang var født elefantridder. På en lille figur skåret i elfenben forestillende arveprins Frederik, født 1753, som svøbelsesbarn ses Elefantordenen om halsen og ordensstjernen på brystet.

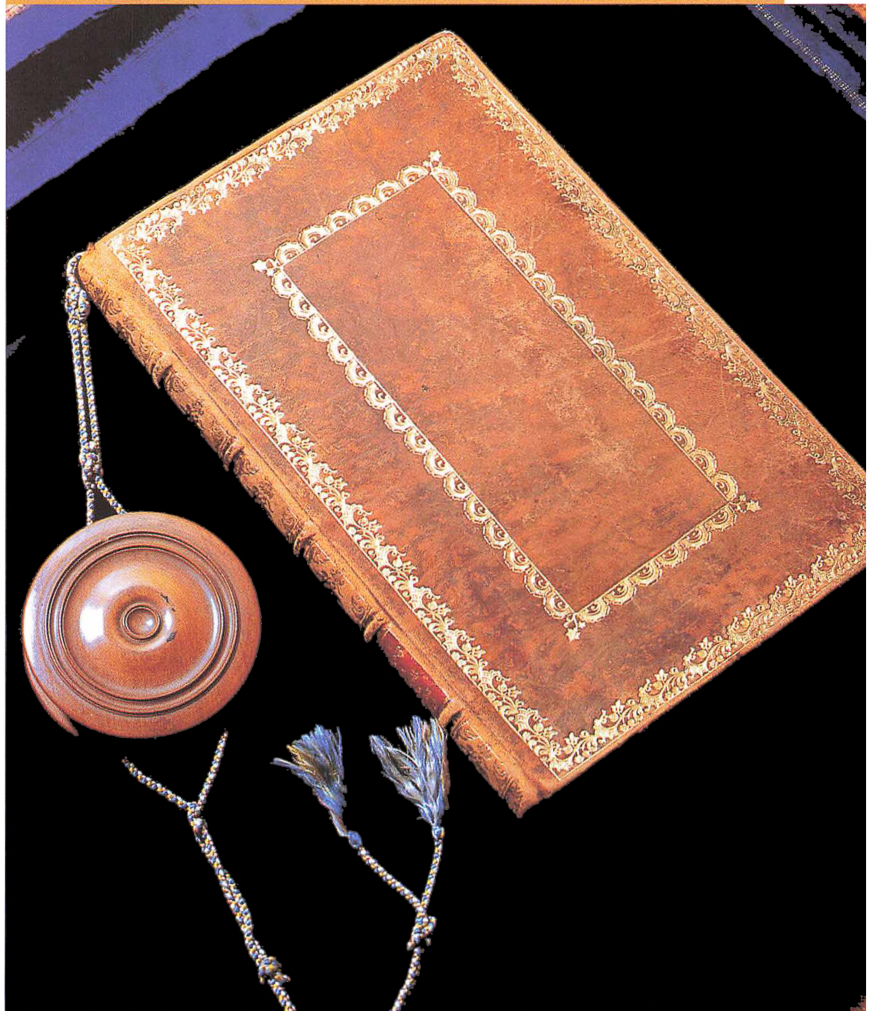
Endnu i 1800-tallet var dåbshandlingerne i kongehuset meget omstændelige, og det hele foregik stadig inden for slottets mure, d. v. s. Amalienborg, Det gule Palæ, Charlottenlund Slot eller Sorgenfri, men først en måneds tid efter fødslen. Christian den Tiendes dåb i 1870 fandt dog sted i Christiansborg Slotskirke, Frederik den Niendes foregik 1899 på Sorgenfri, men prins Knud blev 1900 døbt i Fredensborg Slotskirke. Først fra midten af 1900-tallet benytter kongehuset regelmæssigt en kirke til dåbshandlinger.

Til Christian den Tiendes dåb i 1870 var ikke blot det diplomatiske korps og en række rangspersoner inviteret, men også samtlige medlemmer af Landstinget og Folketinget. Påklædningen var for herrer galla med danske ordensbånd

over kjolen og med svenske og norske ordener, for damer galla uden slæb; dog havde de kongelige damer slæb, der blev båret af deres hofdamer. Det svenske kongepar deltog sammen med den danske kongefamilie. En redaktør for "Dagens Nyheder" anmodede skriftligt om en adgangsbillet. Slotskirken var pyntet med pottedplanter fra Rosenborg Have. Før konfessionarius' tale blev salmen "Enhver, som troer og bliver døbt" sunget af et firstemmigt kor fra Det kgl. Teater. Slutningssalmen var "Fader, tag dit Barn i Favn". Under dåbsakten blev der ringet med samtlige kirkeklokker i København, og efter højtideligheden salutedes der fra Kastellet.

Siden 1779 er børn med arveret til den danske trone blevet indført i en særlig protokol, som opbevares i udenrigsministeriet.

(Foto: Bjørn Jacobsen)

Faddere og navne

Gennem 1800-tallet voksede antallet af faddere, og nu anfører kirkebogen også faddere, der ikke var til stede ved dåben. Ved sin dåb i 1899 havde Frederik den Niende ikke færre end 22 faddere. Hans fulde navn var: Christian Frederik Franz Michael Carl Valdemar Georg, og hvert eneste af disse navne genfindes blandt faddernes.

Oprindelig fik prinserne kun ét navn. To af Christian den Femtes yngre sønner havde dog to navne, Christian Wilhelm og Carl Frederik. Frederik den Femtes søn arveprins Frederiks børn fik allesammen to navne og blandt dem Christian Frederik, den senere Christian den Ottende, og herefter blev det normalt med flere navne. Frederik den Syvende hed Frederik Carl Christian, og Frederik den Ottende hed Christian Frederik Vilhelm Carl. Christian den Tiendes navne var Christian Carl Frederik Albert Alexander Vilhelm, som alle går igen i faddernes navne. For prinsessernes vedkommende var to eller tre navne almindeligt allerede fra 1600-tallets slutning, og senere blev antallet af navne større. Christian den Niendes datter, der blev engelsk dronning, hed således Alexandra Caroline Marie Charlotte Louise Julie. Der var naturligvis i høj grad tale om opkald efter medlemmer i de indgiftede fyrstefamilier. Men fra 1800-tallets midte gør også en historisk-national tendens sig gældende i navne som: Dagmar, Thyra, Valdemar, Harald, Ingeborg, Margrethe, Knud, Erik, Gorm, Oluf.

Titulatur

I begyndelsen fik alle børn med dansk prins- eller prinsesstitel prædikatet "kongelig højhed". Kongens ældste søn tituleredes kronprins, men titlen kronprinsesse blev ikke kun anvendt til kronprinsens gemalinde, men ses undertiden også knyttet til den ældste datter af en konge. Den 23. september 1774, en måned før hans halvbror arveprins Frederiks formæling med Sophie Frederikke af Mecklenburg-Schwerin, fastsatte Christian den Syvende de regler om titulatur, der siden har været retningsgivende for det danske kongehus: Alle en konges sønner og døtre er kongelige højheder, ligeledes sønner og døtre af en kronprins, mens der tilkommer børn

af en arveprins (og dermed forstås også en prins) prædikatet "højhed"; *"Printsernes Gemahler tilkommer samme Ære-Navn som deres Gemaler"*. I betragtning af, at arveprins Frederik sammen med sin mor enkedronning Juliane Marie på det nævnte tidspunkt reelt regerede landet, var der i 1774 tale om en i høj grad selvstændig handling fra Christian den Syvendes side. Kongens egenhændige reskript findes i Rigsarkivet.

*Nils G. Bartholdy er arkivar
i Rigsarkivet*

FAKTA

Læs mere om kongelig fødsel og dåb på www.sa.dk/lak/saxo/kongeligt/default.htm

Barnetrønseng tegnet af J. C. Lillie til Frederik den Sjettes børn.
(*Rosenborg Slot*)

LUXDORPHS længelevere

GERTRUD MALENE LABACK,
Datter af **ANDERS ANDERSEN LABACK**, Selvejer-Bonde paa
Friderichsborg Amt, som døde i LilleLyngbye.
Født 1. Januarii 1687.
Gift: 1.) **Lieutenant ROSENDAHL** ved Dragonerne.
2.) **PEDER HANSEN**, Snedker.
Død i St. Hans Hospital d. 7. Aprilis 1781.
Gammel 95 Aar 3 Maanedes 7 Dage.

Gertrud Malene Laback (1687-1781). Tegning af Georg Matthias Fuchs.
Luxdorph 85. (Kobberstiksamlingen)

Muligheden for at blive 100 år – eller mere – har altid fascineret både folk og forskere. I Danmark samlede 1700-tals embedsmanden Bolle Luxdorph på billeder og biografier over meget gamle mennesker.

AF LISE-LOTTE B. PETERSEN

Over hele Europa dukkede der, især efter år 1600, personer op som påstod at være langt over 100 år gamle. Disse personer blev ofte genstand for stor opmærksomhed, adskillige af dem blev malet af tidens førende billedkunstnere og deres portrætter blev hængt op i de kongelige kunstkamre. I Danmark er den mest kendte Christian Jacobsen Drakenberg, der i 1732 kunne fremvise en afskrift af kirkebogen fra Skee i Bohuslän, som godtgjorde at han var født i 1626 og altså da 106 år gammel. Hans høje alderdom skaffede ham en årlig pension fra kongen, og da han først døde i 1772, angiveligt 145 år 10 måneder og 2 dage gammel, må han siges at have haft succes med sin historie. I 1972 påviste Paul G. Ørberg at Drakenbergs attest måtte betragtes som et rent og skært falskneri, idet hverken den præst der angivelig havde døbt Drakenberg, eller den præst der havde udfærdiget attesten, nogensinde har eksisteret.

Den britiske arkivar William J. Thoms som i 1873 udgav bogen *Human Longevity, its Facts and its Fictions* anses almindeligvis for at have været den første der gjorde et systematisk forsøg

på at efterprøve et større antal historier om hundredårige, med det resultat at det for størstedelen af personernes vedkommende kunne påvises, at de ikke var blevet over 100 år. Thoms fremhævede at det måtte påhvile dem der fremsatte fantastiske påstande om exceptionelt høj alder, at sandsynliggøre disse påstande ved hjælp af beviser.

I Danmark er den første, som man véd har beskæftiget sig med alderdomsfænomenet, Bolle Willum Luxdorph (1716-88) der som første Deputeret i Danske Kancelli, havde et stort netværk af kontakter inden for såvel embedsstanden som gejstligheden.

I dagene fra den 14. september til 14. oktober 1789 blev der afholdt auktion i København over biblioteket i Bolle Luxdorps dødsbo. Potentielle kunder kunne gøre sig bekendt med indholdet gennem auktionskataloget *Bibliotheca Luxdorphiana*, som var udarbejdet af Joachim Junge, der siden 1784 havde gået Luxdorph til hånd i hans bibliotek. Luxdorph var død som enke-mand 13. august 1788, og da han ingen livsarvinger havde, blev hele hans omfattende samling af bøger og kobberstik solgt. Bogsamlingen bestod af over 15.000 bind, hvoraf mange senere er indgået i Det kongelige Biblioteks samlinger. Bolle Luxdorph tilhørte en kreds af lærde bogsamlere i 1700-tallet, hvoraf den mest bekendte er grev Otto Thott, hvis bibliotek med sine 138.000 bind udgjorde det største privatbibliotek der nogensinde har eksisteret i Danmark. Selvom Bolle Luxdorph på ingen måde var velhavende nok til at tage konkurrencen op med Otto Thott hvad bibliotekets omfang angik, indeholdt hans bibliotek mange sjældne værker i meget fin stand, indenfor de fleste såvel skønlitterære som videnskabelige genrer. Udover bøgerne indeholdt Luxdorps bibliotek forskellige specialsamlinger. Dels ejede han en – vistnok fuldstændig – samling af sin samtidss danske periodiske litteratur, dels samlinger af tegninger og kobberstik om særlige emner.

Icones longævorum

En af disse samlinger var *Collectio Tabularum, cum æri incisatum delineatar. Longævos representantium* eller *Icones longævorum* (Samling af bil-

Anton Grolekofsky, geb: in Pohlen, ein
Kriegsmann, alt 103 Jahr, nach dem Leben
gemahlt und gezeichnet von G. Fuchs A 1780.
in Copenhagen.

+ 14. Decembris 1785.

Anton Karolickoffsky er født i Ploz i Polen 1672. Fra sit 20de Aar i Krigstjeneste, som Soldat under de Keyserlige i Ungern; siden Rytter i Poljs Tjeneste, Grenadeer i Sachsiske, Dragon-Under-Officer i Poljs, og endelig i Danjs Tjeneste Grenadeer ved det Siællandske Regiment 2 1/2 Aar indtil 1754. Siden ernæret sig ved Arbejde; og tilslutt 1774. indtaget i det Almindelige Hospital.

Hans Faer Jacob Karolickoffsky, Ritmester, opnaade en Alder af 144 Aar.

leder i kobberstik og tegning forestillende oldinge). Samlingen bestod ved Luxdorps død af 728 numre hvoraf 82 var tegninger og resten kobberstik, alle portrætter af personer, der var blevet over 80 år gamle. Det er denne samling der gennem de seneste år er blevet rekonstrueret, og nu er under udgivelse med titlen *Icons of Longevity*. Samlingen blev solgt samlet på auktionen for et beløb af 43 rigsdaler og tre mark, men vi véd ikke, hvem der købte den. Hvad vi véd er, at samlingen senest i 1815 var blevet splittet op, idet 20 af tegningerne fra Luxdorps samling indgik i auktionskataloget over E.A. von

Anton Grolekofsky
(Carolekopsky)
(1672-1785).
Tegning af Georg
Matthias Fuchs.
(Kobberstiksamlingen)

ELSE MARIA SALLING

Föd 1681. d. 11. Februarii,
Gift med BALTHASAR P. SCHIÖTT, Kiöbmand,
Död 1772. d. 1. Aprilis.

Tegnet 1770, efter et Scilderie hos hendes Sønne-Datter Etatsraadinde Døng.

Else Maria Salling
(1681 – 1772)
Gift med Balthasar P.
Schiött.
Tegning 1779 af
ukendt kunstner.
Luxdorph 130.
(Frederiksborgmuseet)

Bertouchs samlinger, der blev solgt i 1816. Disse 20 tegninger er senere indgået i Den Kongelige Kobberstiksamling, og syv af dem blev i 1988 foræret til Frederiksborgmuseet. Herudover er det kun lykkedes at opspore 2 tegninger. Hvad der er blevet af de øvrige 60 tegninger vides ikke, men de kan naturligvis være gået til – for eksempel ved Københavns brand i 1795.

Katalog over længelevende

Efter alt at dømme begyndte Luxdorph at interessere sig for alderdomsfænomenet en gang i slutningen af 1770'erne. Det første resultat af hans interesse for oldinge, var et manuskript på latin *Catalogus longævorum* (Katalog over længelevende) dateret 1780 som aldrig blev trykt. Det smukt indbundne manuskript, der nu findes sig i Det kongelige Bibliotek, indeholder

kortfattede og alfabetisk ordnede biografiske oplysninger om flere hundrede gamle, fortrinsvis fra antikken, men også om enkelte personer fra den nyere historie. Luxdorphs hovedkilde var *Macrobii*, et katalog over oldinge som tilskrives den græske forfatter Lukian (120-180), suppleret med oplysninger fra andre, især antikke, forfattere. Det har oprindeligt været Luxdorphs hensigt, at biografierne skulle ledsages af illustrationer, der er afsat plads til dem, men kun enkelte af dem er blevet udført, i form af små tusch- og blyantstegninger. Efter 1780 har Luxdorph brugt nogle af de blanke sider i *Catalogus longævorum* til at indføre oplysninger om de oldinge fra nyere tid, som han er stødt på især i samtidens periodiske litteratur, dansk såvel som udenlandsk.

Ungarer på 185

Allerede inden færdiggørelsen af *Catalogus longævorum*, var Luxdorph begyndt at interessere sig for længelevende fra nyere tid, og i oktober 1783 udgav han et katalog over sin billedsamling *Index tabularum pictarum et cælatarum quæ longævos representant* (katalog over malede og kobberstukne billeder som forestiller længelevende). På dette tidspunkt indeholdt hans samling 271 numre forestillende 254 personer, idet han i nogle tilfælde havde mere end et billede af den samme person. Billederne var nu ordnet efter personens alder, således at den ældste – ungaren Petracz Czartan der var død i 1724 angiveligt i en alder af 185 – stod først. Den yngste og dermed sidste i kataloget var grev Otto Thott, som fyldte 80 den 13. oktober 1783. Allerede 22. juni samme år havde Luxdorph i sin dagbog noteret det latinske hyldestvers som "om Gud vil" skulle sættes under Otto Thotts navn i kataloget. Gud var i dette tilfælde nådig, og i sin dagbog for 14. oktober 1783 skrev Luxdorph "*Sendt et Exemplar af Longævis ud til Grev Thott*". I perioden fra oktober 1783 til Luxdorphs død i august 1788 voksede samlingen til de ovenfor nævnte 728 numre, og Luxdorph havde planer om at udgive et nyt og udvidet katalog over sin samling, hvilket han dog aldrig nåede.

Hvor fik Luxdorph oplysningerne fra?

Luxdorph var ikke alene om sin fascination af exceptionelt høj levealder, og i hans bibliotek fandtes der et antal kataloger over "længelevere", som var udkommet tidligere i 1700-tallet. Et af disse var Johan Jacob Bajer *De Longævitate Medicorum*, Altdorf 1705, et katalog over læger, der var blevet særlig gamle. Dette katalog er ikke illustreret, men på forbladet har Luxdorph suppleret oplysningerne i bogen med en liste over ti læger som han ejede portrætter af.

En anden righoldig kilde til oplysninger var de mange biografiske leksika om lærde mænd og kunstnere som udkom fra slutningen af 1500-tallet og fremefter, og af hvilke Luxdorph ejede et betragteligt antal. I enkelte tilfælde fortæller Luxdorph selv hvorledes han benyttede dem. I sin dagbog for 15. januar 1781 skrev han således "*Løselig igiennemgaaet Fuesslins Geschichte der Schweitzer-Künstler og udtegnat longævos deraf*", og i *Index tabularum* har han ved ni stik noteret, at disse oprindelig stammer fra Fuesslins bog.

Luxdorph lod sig imidlertid ikke nøje med de oplysninger han kunne finde gennem litteraturen. Han fulgte nøje med i, hvornår folk fyldte 80, og når dette skete anskaffede han et kobberstik af vedkommende, hvis et sådant eksisterede. Hvis det ikke var tilfældet, sendte han ofte en kunstner – hyppigst Georg Matthias Fuchs – ud for at udføre en portrættegning til samlingen. Luxdorphs interesse for oldinge var velkendt i hans omgangskreds, og i en del tilfælde kunne hans bekendte fortælle om forældre, bedsteforældre eller oldeforældre der havde opnået en høj alder. Også i disse tilfælde søgte Luxdorph at anskaffe et portræt. En del af de tegninger, samlingen indeholdt, var således tegnede kopier af eksisterende portrætter. Dette gælder f. eks. tegningen af Else Marie Salling (1681-1772). Under hendes portræt er anført, at det er "*Tegnet efter et Skilderie hos hendes Sønne-Datter Etatsrådinde Bang*".

Embedsmandens netværk

Luxdorph lod sig imidlertid ikke nøje med at indsamle billeder af sine oldinge, han søgte så vidt muligt at supplere sin billedsamling med

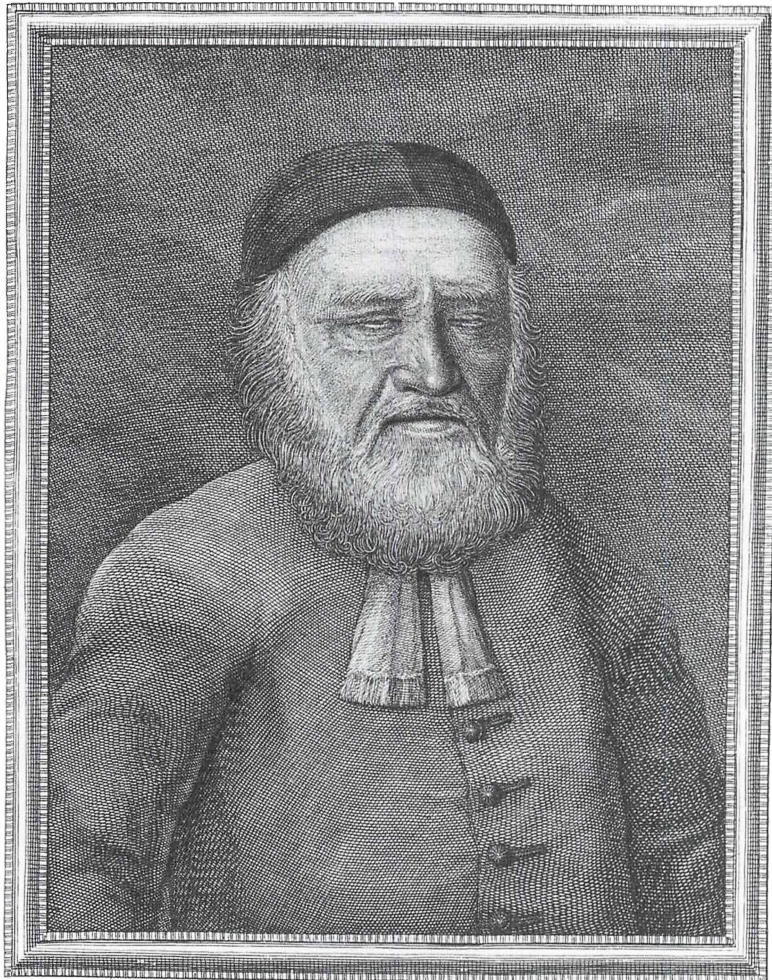
levnedsbeskrivelser. Han anskaffede trykte biografier af de gamle til sit bibliotek, når en sådan eksisterede. I hans bibliotek fandtes foruden *Den ældgamle Nordmand Christian Jacobsen Drakenbergs Levnetsbeskrivelse* fra 1774, levnedsbeskrivelser af flere udenlandske længelevere, som også var repræsenteret i billedsamlingen. I løbet af 1779 og 1780 startede han en omfattende korrespondance med medlemmer af den dansk-norske gejstlighed, og enkelte højtstående embedsmænd. Han skrev til biskopperne i Danmark-Norge og udbad sig nærmere oplysninger om de personer i deres stifter, der havde opnået en alder af mere end 100 år, og foretog desuden meget grundige undersøgelser af enkelte, særlig interessante oldinge. De svarbreve Luxdorph modtog, findes sammen med diverse notiser om længelevere i Det kongelige Biblioteks håndskriftsamling. De er indbundet, og bærer rygtitlen *Longævi*. Bindet er inddelt i afsnittene Danske adskillige, Norske adskillige, Fremmede adskillige samt et alfabetisk ordnet afsnit der omhandler enkelte gamle.

Superolding snød med alderen

En af de sager, der bedst illustrerer hvor grundigt Luxdorph gik til værks, handler om en nordmand ved navn Andreas Nielsen, der levede i Hammersholt i Nr. Herlev sogn, syd for Hille-rød. I efteråret 1780 korresponderede Luxdorph flittigt med Michael Platou, der var sognekapellan ved Frederiksborg slotskirke og Nr. Herlev sogn om denne gamle mand. I det første brev dateret 19. september 1780 skriver Platou.

"*Paa Hr. Amts-Forvalter Brammers Forlangende i Deres Excellences Navn, haver jeg examineret den gamle Nord Mand, som opholder sig i Hammersholte Bye Nørre Herlev Sogn, hvorudi jeg for næsten 8 Aar siden ved Deres Excellences naadige Omhue blev kaldt til at være Præst... Hans Navn er Andreas Nielsen. I følge eet Beviis paa slet Papiir, udstædt Bergen den 12 Martii 1768 af Ditlef Hassebart, Diaconus, er han døbt i Domkirken udi Bergen af Sogne-Præsten Oluf Grane den 20de Junii 1660. Hans Fader var Arbeidsmand og blev 134 Aar gammel, men hans Moder døde i sit 81de Aar, han havde 3 Brødre og 2 Søstre, som alle ere døde.*"

Andreas Nielsen var således angiveligt 120 år

*Christian Jacobsen, Drakenberg,
geboren zu Stuzanger in Wernigerode den 27. Nov. 1727. gezeichnet
nach der auf der Kopenhagener Kunst-Kammer befindlichen
Abbildung vom Jahre 1757.*

*Der Greis von mehr als Hundert Vierzig Jahren
Befchworet auch bei seinen grauen Haaren
Nicht unempfindlich ihn zu sein;
Er ist gesund, noch treibt er sein Geschäfte
Von wem empfängt er Götter, Götter und Götter;
Von Gott, und Gott müßt ihr erhöhen!
Er ist der Herr des Todes und des Lebens.
Der Wunder that, Laßt solche nicht verzeihen,
Nicht sine seinen Preis, geschick!*

Christian Jacobsen
Drakenberg
(1626? – 1772). kob-
berstik af C. Fritsch,
1768. Luxdorph 12.
(Kobberstiksamlingen)

gammel, og Platou har også medsendt en afskrift af det omtalte bevis. Det er karakteristisk at Andreas Nielsen som mange af de andre superoldinge påstår at have haft ekstremt gamle forældre, i dette tilfælde en far på 134. Andreas Nielsen fortæller desuden, at han blev soldat i sit sekstende år, og at han som soldat deltog i slagene ved Gadebusch, Tønningen, Friederichshald

og i Køge Bugt på skibet Elephanten. Efter at have fået sin afsked fra hæren kom han til Tikøb sogn, blev husmand i Plejelt by og ernærede sig ved at gå omkring og sy sko for bønderne. Han giftede sig med en husmandsdatter og fik fire sønner og tre døtre. Efter konens død flyttede han til Lillerød, giftede sig igen, men fik ikke flere børn. Han boede nu hos sin søn Iver Andersen som var gårdmand i Hammersholt.

I sit næste brev 30. september 1780 fortæller Michael Platou at han "*Ifølge af Deres Excellences Befaling haver besørged den gamle Nordmand afteigned ved den Hr. Bruun der til sin Tiid var bekiendt under navn af Cabinets-Skildrer og nu er Prospecteur paa SalpeterVærket her i byen.*" Denne tegning, der i *Icones longævorum* har nr. 23 har desværre ikke kunnet opspores. Luxdorph har ikke fundet oplysningerne i Michael Platous første brev tilstrækkelig fyldestgørende, og har derfor bedt Platou om at udsørge Andreas Nielsen endnu en gang, og den 31., oktober 1780 svarede Platou:

"Allerede førend Deres Excellences skrivelse af 20de hujus andkom, havde ieg adskillige Gange været hos den gamle Andreas Nielsen, og ieg haver siden igientaged disse Besøg for at kunde nogenledes fuldstændig besvare de Poster hvorudi Deres Excellence forlanger nærmere Oplysning; saaledes haver ieg ekstraheret den gamles forklaring:

I Capitaine Nordenbergs Compagnie udi Norge var han Land-Soldatt, og havde hviidgraae Mondering; 1: om Rabbattens og Opslagens Couleur kan han intet erindre: Han blev blant de nationale med mange andre sendt til Kiøbenhavn, og er tvende Gange nødt til at Capitulere...

Han paastaaer paa Skibet Elefanten, at have været af Capitaine Laubmans Compagnie ved det gamle Jydske Regiment....

Han haver bedt mig forsikre Deres Excellence om sin underdanigste Taktiigelse for de, ved mig ham overleverede 2 Rigsdaler, og, sandelig! han gjør sig rett til gode med sit kiere Røg-Tobak, paa Deres Excellences Regning..."

Luxdorph gjorde hvad han kunne for at få verificeret eller afkræftet alle de konkrete oplysninger i sagen. For at finde oplysninger om de officerer Andreas Nielsen angiveligt havde tjent

under henvendte han sig til Johan Samuel Augustin, der var førstesekretær i krigskancelliet og medlem af Videnskabernes Selskab som Luxdorph var formand for. Augustin har ikke kunnet finde nogen officer ved navn Laubman eller noget der ligner i arkiverne. Han har ligeledes *“efterseet den heele Norske Etat for Aaret 1680, som er den første Norske Etat, der forefindes i Land Militair Etatens Archiv, men der findes hverken Capitain eller en eeneste anden officer af det Navn Nordenberg”*. Også oplysningerne på attesten der skulle bevise at Andreas Nielsen var født i 1660 blev efterprøvet. Luxdorph skrev herom til biskoppen over Bergens stift Ole Irgens, der 12. december 1780 svarede *“Angaaende den Nordmand udi Friderichsborg, som skulle være døbt i Domkirken 1660 synes omstændighederne uheldige, da præstens Navn er urigtig her haves ej Kirke-Bog uden fra 1670, som og er mangeligagtig...”* Ole Irgens lover at undersøge sagen nærmere, men da han skriver til Luxdorph igen 24. april 1781 er det eneste han kan tilføje, at der heller ikke var nogen pastor Ditlef Hassebart i Bergen i 1768, og *“om Capitain Norden berg har jeg ej heller kunnet indhente mindste Efterretning...”*

Der er med andre ord ikke megen tvivl om at Andreas Nielsens attest ligesom Drakenbergs er et falskneri. Det eneste spor Luxdorph har kunnet finde om Andreas Nielsen er fra Tikøb, hvor præsten Rasmus Henriksen Garboe den 14. december 1780 kunne oplyse at tre af Andreas Nielsens børn var døbt i Tikøb kirke i henholdsvis 1723, 1724 og 1728. Andreas Nielsen døde den 5. januar 1782. I *Index tabularum* er billedet af ham opført med alderen 121 år 6 måneder og 5 dage. Luxdorph havde jo ikke fundet nogen oplysninger om hvornår Andreas Nielsen i virkeligheden var født, men han har med forkortelsen (*s.f) [suspectæ fidei] markeret at Andreas Nielsens historie var utroværdig. Denne diskrete markering er imidlertid blevet overset af Joachim Junge; i *Icones longevorum* er der ingen antydning tvivl om Andreas Nielsens aldersangivelse.

Ole Bendtsen – huskede 17 år forkert

I et enkelt tilfælde lykkedes det for Luxdorph ikke blot at afsløre en aldersoverdrivelse, men at

finde frem til personens faktiske alder. Den 12. maj 1782 skrev Luxdorph i sin dagbog: *“Voltelen er rejst med Fuchs til Høie Tostrup for at afskildre en Mand på 110 år”* og dagen efter: *“Raad.M. Voltelen besøgte og har vel forrettet sit Ærinde da hand har faaet Manden aftegnet og samme er vist 110 år”*. Manden der omtales, er bonden Ole Bendtsen, der ifølge optegnelser som ikke er signeret, men som antagelig er gjort af Just Henrik Voltelen, angav at han var født i sommeren 1670 i Sigersted Sogn, Bringstrup Anneks af Faderen Bendt Pedersen, og moderen Johanne Pedersdatter. Seyer Mahling Beyer, som var præst i Bringstrup, kunne imidlertid oplyse at:

“ikke senere end fra 1671 haver ieg KirkeBog for Sigersted. Imidlertid troede ieg benævndte Gl. Mand kunde maaske erindre feyl som i almindelighed sker og til den Ende efterkastede en Snes Aar i Bogen og fandt, som ieg troer det forlangte og Rette, sat under 27 Jan. 1689 er i Sigersted Kirke døbt Oluf, Bent Pedersen Rytters Søn ... Ieg finder ofte en Johanne Bendtes har været Faddere som formodentl. har været hans Moder”

Da han heller ikke har kunnet finde nogen ved navn Ole eller Oluf Bendtsen blandt dem der er blevet begravet mellem 1671 og 1689, taler sandsynligheden for at der var tale om den Ole Bendtsen der nu boede i Høje Tåstrup. Luxdorph har godtaget dette argument og Ole Bendtsen, der døde 31. oktober 1782 er såvel i *Index tabularum* som i *Icones longæ vorum* placeret med alderen 93 år 9 måneder og 4 dage.

Udlændinge svære at efterprøve

I mange tilfælde var det dog umuligt at kontrollere oplysninger om alder. Dette gælder dels for de personer der var født i danske sogne hvor tilstrækkelig gamle kirkebøger ikke længere eksisterede som følge af præstegårdsbrande, og det er ikke mindst tilfældet for de meget gamle der var født udenfor Danmark-Norge. En af disse var den forhenværende soldat Anton Crolekofsky (Carolikofsky), der blev tegnet af Georg Fuchs til Luxdorphs samling i 1780, da han angivelig var 108 år gammel. Han fortalte at han var født i Polen i 1672 som søn af ritmester Jacob Crolikofsky der blev 144 år gammel. Han havde været soldat først i Ungarn, Sachsen og Polen og til

tegnet og stukket af Fuchs

OLE BENDTSEN
 En Bonde fra Sjælland Død i Høje
 Taastrup 1782 d. 31 Octobris efter Angi-
 velse over 100 Aar gammel.

Ole Bendtsen
 (1670? -1782).
 Stik af Georg Matthias
 Fuchs.

sidst i Sjællandske infanteri regiment, hvorfra han havde fået sin afsked i 1754. Herefter arbejdede han indtil han i 1774 blev indtaget som lem i Almindeligt hospital. Her døde han i 1785 angivelig 113 år gammel, og Luxdorff har naturligvis ikke kunnet gøre andet end at tage hans aldersangivelse for pålydende.

Gamle kvinder

Luxdorffs billedsamling indeholdt også portrætter af kvinder. De meget overdrevne aldersangivelser var imidlertid ikke nær så udbredte for kvindernes vedkommende. Blandt de 47 personer i *Icones longævorum* der anføres som over 100 år gamle er der kun en dansk kvinde, nemlig Live Larsdatter, der døde i 1698 angive-

ligt 124 år gammel, og som påstod at hun havde været Tyge Brahes husholderske. Luxdorff havde fået udført en tegning af hende efter det maleri der hang i Kongens kunstskammer.

Det var imidlertid ikke kun personer over 100 år hvis aldersangivelser blev undersøgt. En af de eksisterende tegninger forestiller Gertrud Male- ne Laback, der døde i Sankt Hans Hospital i København den 7. april 1782 i en alder af 95 år 3 måneder og 7 dage. Om hende fortalte hendes datter af første ægteskab, Anne Margrethe Hogo, der var oldfrue ved Sankt Hans Hospital indtil 1788, at hun var født i januar 1681 som datter af selvejerbonden Anders Andersen fra Lille Lyngbye i Frederiksborg Amt, at hun havde været gift to gange, første gang med en løjtnant Rosendahl, og anden gang med en snedker Peder Hansen med hvem hun fik fem børn, hvoraf en datter ved navn Birgitte Susanne Albrethsen endnu levede og var oldfrue ved Børnehuset på Christianshavn. Præsten i Lille Lyngbye måtte dog den 4. maj 1782 med beklagelse meddele, at der i dette sogn ikke fandtes ældre kirkebøger end fra 1739, han havde imidlertid fundet en gammel kvinde der mente at kunne huske Gertrud Laback:

“Her lever en Enke ved Navn Inger Mortensis, som 5 uger før Paaske fyldte hendes 80de Aar, hun kan erindre sig, at her i Lille Lyngbye boede en Mand ved Navn Anders Andersen, som kaldtes med det Tilnavn Laback, af den Lade-bakke, som den endnu kaldes...”

Ovennævnte Anders Andersen og hans Hustrue Maren, som havde 2de Sønner Anders og Lars, saa og 1 Datter Giertrud, afstod deres iboende Gaard i Lille Lyngbye, og fløttede til en Gaard i Manderup som hører til Slangørups Sogn 1704 og den tid kunde Giertrud være 15 eller 16 Aar gammel, videre her om kan Inger Mortensis ikke give nogen underretning; Det maa derfor vist nok være den samme Giertrud i St. Hans Hospital..”

Luxdorff har altså ikke kunnet få bekræftet Gertrud Labacks alder ved hjælp af kirkebogsop- tegnelser, men den gamle Inger Mortensis beret- ning synes jo at bekræfte historien, selvom hun altså kun var 2 år gammel, da familien Laback flyttede til Manderup hvis de angivne årstal er korrekte.

Luxdorph-samlingen argument for høj alder

Det eneste Bolle Luxdorph selv udgav om fænomenet høj alder var *Index tabularum*. Der er ikke da heller ikke megen tvivl om at han i det store og hele troede på muligheden af at mennesket kunne leve langt over 100 år, det var en almindelig antagelse i hans samtid, men inden han selv føjede nye superoldinge til de allerede eksisterendes rækker søgte han altså at verificere dem. Da lægen Christopher Wilhelm Hufelands bog *“Konsten at forlænge det menneskelige Liv”* i 1800 blev udgivet i dansk oversættelse med omfattende kommentarer af den danske læge Johan Clemens Tode, henviste Tode til Luxdorph på følgende måde:

“Her være det mig tilladt at anføre de Personer, som vor lærde og uforglemelige Geheimeraad Luxdorph, for deres høje Alders Skyld, efter de Skildrier og Kobberstik man har af dem, har samlet og givet 1783 en prægtig trykt fortegnelse over...”

Tode opregner alle de over-100-årige fra *Index tabularum*, og for de under-100-åriges vedkommende alle danskerne. Han har ikke på nogen måde prøvet at modbevise aldersangivelserne, og har også overset at Luxdorph tvivlede på Andreas Nielsens aldersangivelse.

Derimod indgår Luxdorphs oldinge sammen med andre eksempler i en argumentation der skal bevise at det er muligt for mennesket at leve mindst 150, ja i sjældne tilfælde op til 200 år.

Lise-Lotte B. Pedersen er historiker og tilknyttet Ældreforskningscenteret ved Syddansk Universitet.

Kilder og Litteratur

Lise-Lotte B. Petersen & Bernard Jeune: Age Validation of Centenarians in the Luxdorph Gallery, in Bernard Jeune and James W. Vaupel (red.): Validation of Exceptional Longevity. Odense Monographs on Population Aging 6. Odense 1999.

Lise-Lotte B. Petersen, Pia Fromholt og Bernard Jeune: Icons of Longevity. Under udgivelse som Odense Monographs on Population Aging 8.

Se disse bøger for øvrige litteraturhenvisninger

FAKTA

Hvem var Bolle Luxdorph?

Bolle Willum Luxdorph (1716-1788) var eneste overlevende barn af oberst Christian Luxdorph til Mørup og Susanne Magdalene født Worm. Han blev født i bispegården i København hos sin morbroder Willum Worm, der var Sjællands biskop. Luxdorph tilbragte størstedelen af sin barndom på Mørup, en hovedgård nær Ringsted, som hans far havde købt i 1716. I 1733 blev Luxdorph 17 år gammel immatrikuleret ved universitetet, hvor han som privatpræceptor valgte historikeren Hans Gram, der især er kendt for sine kritiske noter til tidligere danske historikeres værker, som på mange måder foregreb den kritisk-historiske metode fra slutningen af det 19. århundrede. Allerede året efter i sommeren 1734 forlod Luxdorph universitetet med baccalaureusgraden, og samme år blev han i en alder af 18 år, hvilket også dengang var usædvanlig tidligt, ansat som sekretær i Danske Kancelli, og påbegyndte dermed sin lange embedskarriere, der varede til hans død 54 år senere. I 1744 blev han assessor i Højesteret, og 1753 maîtres de requêtes, d.v.s. den embedsmand der modtog bønsskrifter og klager, refererede dem for kancellikollegiet og siden bragte dem frem til endelig afgørelse. Sin karrieres højdepunkt nåede han, da han i 1773 blev første deputeret i Danske Kancelli og i realiteten den ledende embedsmand i dette departement. Luxdorph fortsatte imidlertid sine studier resten af sit liv, og var af sin samtid anerkendt for sin store lærdom. Han skrev poesi på latin, og herudover læste han græsk, fransk, tysk, engelsk, spansk og italiensk. Fra 1780 til sin død var han formand for Videnskabernes Selskab.

I 1748 havde Bolle Luxdorph giftet sig med Anna Bølllette Junge, med hvem han levede i et lykkeligt men barnløst ægteskab til hun døde i 1781. Ægteparret boede i en forholdsvis beskedne lejlighed i Snaregade og om sommeren på en gård i Nærum, som Luxdorph købte i 1753 som erstatning for Mørup, der var brændt i 1743.

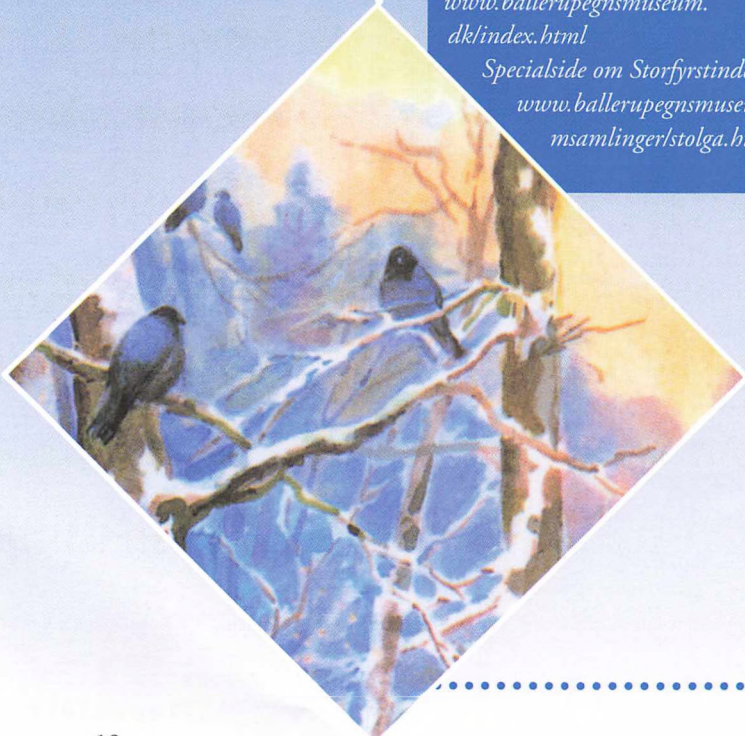
Hovedårsagen til at Bolle Luxdorph er kendt i dag, trods en forholdsvis beskedne litterær og videnskabelig produktion, er hans dagbøger fra årene 1757-1788. Et fyldigt uddrag af disse dagbøger, der udgør en righoldig kilde til 1700 tallets historie, blev udgivet af Eiler Nystrøm i 1915-30.

Fyrstelige malerier og datahistorie

Udstillingen handler om de russiske flygtninge, der kom til Danmark efter revolutionen i 1917, og om storfyrstinde Olga i særdeleshed. Olga var datter af Alexander den Tredje og Kejserinde Dagmar, og altså halvt dansk. Hun var selv én af revolutionens flygtninge, og kom til Danmark i 1920. Hun boede i Ballerup fra 1930-1948. Storfyrstinden holdt af at male, og udførte bla. blomstermotiver, samt partier fra lokalområdet. På Ballerup Egnsmuseum er der også mulighed for at opleve en "Datahistorisk udstilling" der bl.a. beretter om RegneCentralen, Christian Røvsing og Dansk Data Elektronik. Nørder og andet godtfolk kan også glæde sig over de udstillede computere, der stammer fra de tre firmaer.

*Ballerup Egnsmuseum,
Pederstrupvej 51-53, 2750 Ballerup.
Tlf: 44 97 11 13
www.balleruegnsmuseum.dk/index.html*

*Specialside om Storfyrstinden:
www.balleruegnsmuseum.dk/msamlinger/stolga.html*

Stor arkæologi-udstilling i Horsens

"Oldtidens Spor" er titlen på en udstilling om rige arkæologiske fund fra Horsensområdet. I udstillingen, som åbner den 1. januar, vises en række unikke genstande fra oldtiden. Man kan bl.a. se Nordeuropas ældste metal, som stammer fra år 3000 f.Kr. og er fundet ved Årupgård. Der er imidlertid mange andre genstande, sværd, smykker og økser fra bronzealderen samt romerske pragtfund fra jernalderen. Til sammen danner de mange spændende fund et billede af datidens levevilkår og kultur.

*Horsens Museum, Sundvej 1A, 8700 Horsens,
Tlf. 7562 2933*

Posthistorien kommer til Nakskov

Post- og Telemuseum rummer masser af spændende og utraditionelle museumsoplevelser for dem, der besøger museet i Købmagergade. Men museet har også udarbejdet en vandredstilling, der på sin vej rundt i landet nu er kommet til Nakskov. Udstillingen behandler de sidste 375 års kommunikationshistorie, - lige fra Christian den Fjerde grundlagde det danske postvæsen i 1624 og frem til vor tids digitale tidsalder. Udstillingen kan ses i Nakskov frem til 31. december.

*Nakskov bibliotek, Sovej 8, 4900 Nakskov,
Tlf: 54 92 15 88, Fax: 54 92 08 88*

Balletudstilling i Diamanten

En af dansk ballets store personligheder, balletmester August Bournonville (1805-1879) er hovedpersonen i en udstilling i Københavns nyeste udstillingsrum. Hans virke sættes ind i et bredt anlagt europæisk ballet- og kulturhistorisk perspektiv. Udstillingen belyser bl.a. hans betydning og indflydelse på den romantiske ballet, og forskellige nyopdagede kilder giver et indblik i hans centrale placering i datidens åndsliv. Blandt den store balletmesters bekendtskaber var nogle af tidens fremtrædende kulturpersonligheder som H.C. Andersen og Søren Kierkegaard.

*Den sorte Diamant, Søren Kierkegaards Plads 1,
København K, Tlf: 33 47 48 80*

Svupsakker og mønstre til julepynt

Sidste år udgav museet Falsters Minder en fin lille julebog, som stadig kan købes, og som indeholder erindringer om jul på Lolland og Falster. Men bogen giver også mange gode tips til historisk julepynt, bl.a. klippemønstre til netkurve, stiger og fantastisk flotte julehjerter, der fx får et tændt lys, en kat og en klokke som motiv, når det er flettet. Der er også opskrifter på julegodter fra besættelsen og - ikke mindst - den lokale specialitet: svupsakken. En svupsak er en slags æbleskive, som man laver en fordybning i, inden man spiser den. Fordybningen fyldes op med snaps, og hele herligheden "svupes" ind i munden!

Opskrift: 500 gr. mel, 4 æggeblommer, 60 gr. sukker, 50 gr. smeltet smør, 30 gr. gær, 100 gr. rosiner, kardemomme, revet citrinskal og 1 knivspids salt. Det hele røres sammen, og de fire æggehvider piskes og vendes i dejen, som derefter skal hæve. Svupsakkerne bages i en æbleskivepande, eller på en stegepande, hvor de så formes ved hjælp af to skeer.

Bogen "Jul i Mands Minde på Lolland og Falster" kan købes ved henvendelse til: *Falsters Minder, Færgestræde, 4800 Nykøbing F. Tlf.: 54 85 26 71*

Kongelig fødsel og dåb

I anledningen af den nys overståede prinsedåb viser Amalienborgmuseet en flot udstilling om Kongelig fødsel og dåb gennem tiderne. Her kan man bl.a. opleve det pragtfulde dåbsudstyr, som er blevet brugt ved kongelige børns dåb siden Frederik den Fjerdes tid.

"Kongelig Fødsel og Dåb" er også titlen på et særligt webmodul, hvor man bl.a. kan læse mere om udstillingen, opleve enevældens fornemme "fødselsmedaljer" og se, hvordan danske konger fra Frederik den Fjerde til Christian den Tiende er indført i kirkebøgerne med gudmødre og faddere. Websiderne er blevet til i samarbejde mellem Siden Saxo, Amalienborgmuseet, den Kongelige Mønt- og Medaillesamling samt Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm.

*Amalienborgmuseet, Chr. VIII's Palæ, København K,
Tlf: 33 12 21 86.
www.sa.dk/lak/saxo/kongeligt/default.htm*

På værts- hus i København

Særudstilling om det københavnske værtshusliv fra midten af 1800-tallet til i dag. Der fortælles om værtshuslivets mange sider og om forskelle mellem før og nu, om værtshusspil om at "give omgange", og om ændringer i værtshusgæsternes drikkevaner. Den mere ædruelige side af sagen - affoldsbevægelser m.v. - bliver heller ikke forbigået. I øvrigt kan man også opleve værtshusmiljøer fra omkring 1900 og 1970. Sidste dag er 30. december.

*Københavns Bymuseum,
Vesterbrogade 59, København
V, Tlf: 33 21 07 72*

*Stamgæster på "Stephan a Porta"
ca. 1900. (R. Christiansen)*

Fra Statens Arbejdsmandskurser til AM-Centre

I en ny specialudstilling sætter Industrimuseet fokus på specialarbejdernes uddannelse og kurser. Udstillingen belyser specialarbejderskolernes udvikling fra at være noget, der næsten var arbejdslejr i 1930-erne, over den første lov i 1960 til nutidens kursustilbud. Udstillingen er tilrettelagt i samarbejde med en række AM-centre, LVA og mere end 20 danske virksomheder. Sidste dag er den 31. januar.

*Industrimuseet, Gasvej 17-19, 8700 Horsens.
Tlf: 75 62 07 88, Fax: 75 60 12 77*

...med en prop i livet?

Der var som bekendt en gang, da stort set alt legetøj var hjemmelavet. Bolde kunne laves på mange forskellige måder, med forskelligt fyld og "betræk". Og skal man tro H.C. Andersens gav det måske særlig prestige blandt de andre legesager at have en prop i livet, hvis man var bold. Har man lyst til at forsøge sig med lidt gammeldags og hjemmelavede julegaver, er chancen der på Moesgård den 4. december, hvor der bliver lejlighed til at afprøve teknikker som nålebinding og hækling.

*Tilmelding og yderligere oplysninger Frit Oplysnings Forbund:
86 19 43 26.*

Historiske julearrangementer

Julen går naturligvis heller ikke sporeløst hen over den historiske verden i år. På internettet kan du besøge *Siden Saxo's* julesider via vores almindelige webadresse www.sa.dk/lak/saxo.htm og bl.a. teste din viden om jul og nisser i vores julequizz eller prøve nogen af de ca. 200 år gamle opskrifter på "julemad" fra Kattrup Gods. Siderne åbner den 1. december.

Københavns Bymuseum bidrager til julerierne med udstillingen "En duft af jul" som er en udstilling om den københavnske middelalders og nutidens jul. Her kan man opleve den middelalderlige jul med dens fromhedsliv, verdensopfattelser, mad og spisevaner, og der trækkes en linie til nutidens jul, som viderefører mange traditioner fra den middelalderlige verden.

På *Køge Museum* kan man hver tirsdag og onsdag i julemåneden komme forbi klokken 9.30 eller 10.30. Her kan man fremstille små "middelaldergaver" i form af amuletter - små poser, med forskellige hel-sebringende og beskyttende urter, der hænges om halsen i en lædersnor. Og virker de ikke, ja så dufter de i hvert fald godt! Museet opfordrer desuden områdets skoler til at holde "middelalderlig skoleafslutning" den

21. december, med juleoffer til lærerne og godter til børnene.

Holbæk Museums juleudstilling hedder "Kaffens historie" og kan ses hele julemåneden. Og netop kaffe kunne julemanden måske have brugt til at holde sig vågen på, for han er atter i år faldet i søvn på *Vejle museum*, og må derfor vækkes af børn og voksne den 12. december. I øvrigt byder museet også på julemarked, det meste af december. Marked er der også på museet i Grindsted, hvor *Museumsgården Karensminde* byder til julemarked med spændende boder den 11 og 12 december. Og rygten vil vide, at selveste julemanden kommer til museet med juletræer på hestetovnen.

Adresser:

Københavns Bymuseum,
Vesterbrogade 59, København V,
Tlf: 33 21 07 72

Køge Museum,
Nørregade 4, 4600 Køge.
Tlf: 56 63 42 42

Museet for Holbæk og Omegn,
Klosterstræde 18, 4300 Holbæk.
Tlf: 56 63 42 42

Vejle Museum. Den Smidske Gård,
Søndergade 14, 7100 Vejle.
Tlf: 75 82 43 22

Museumsgården Karensminde,
Morsbølvej 102, 7200 Grindsted,
Tlf: 75 31 01 66

På sporet af 300 års jul

I "Den Gamle By" begynder julen lørdagen før 1. søndag i advent, og den varer til Helligtrekonger. I år kan man opleve, hvordan julen er blevet fejret i forskellige miljøer i de sidste 300 år.

De besøgende kan frit gå rundt i "julestuerne" og opleve pynten, høre musik og lyde, der hørte sig til den gang, se hvad julemenuen bestod af, o.s.v.

Her er den solide renæssancekøbmands jul, købstadsborgerens jul på Holbergs tid, borger-skabets jul omkring år 1800. Man kan også komme til juletræ hos cykelsmeden i Lemvig i 1929 eller se, hvordan en jævn skomager familie fejrede højtiden omkring 1840. Med andre ord - jul til (næsten) alle tider og i næsten alle miljøer. Alle udstillinger er indrettet som interiører, hvor den besøgende kan kigge ind hos familier, der lige er gået et øjeblik. Måske for at købe de sidste julegaver, eller måske for at forsyne sig med godter og kager fra de mange boder, som museet også er fuldt af i julen. Hos bageren koges der klejner og der dufter af både brunkager og sukkerkringler. I butikkerne er der rige muligheder for at finde historiske julegaver - alt fra sukkerstænger til barselspotter og bøger.

I Den Gamle Bys legetøjsmuseum sættes der fokus på børns julegaver gennem tiderne - et helt pakhuis fyldt med fortidens legesager venter på at vises frem for børn i alle aldre.

Der er også udarbejdet skolemateriale for børn i alderen 9-13 år.

Den Gamle By, Viborgvej 2, 8000 Århus C.
Tlf: 86 12 31 88. Net: www.dengamleby.dk/

Besøg historiemagasinet

SIDEN SAXO på

<http://www.sa.dk/lak/saxo.htm>

- spændende specialsider, historie-links, quiz, m.m.

Middelalder '99

www.middelalder.dk

Drager, lindorme og andre fabeldyr

Da Danmark i begyndelsen af 1000-tallet blev kristent, var det ikke kun den nye tro, der kom til landet. Med kirken og den klassiske lære kom et utal af fabeldyr. Foredrag ved arkivkonsulent Heidi Pfeffer. Foredraget er arrangeret af Museet Falsters Minder, og afholdes på biblioteket i Nykøbing Falster, Kongensgade 43, den 1. december kl. 19.00.

Sortebrødre på Holbæk Museum

På Holbæk Museum - der meget passende ligger i Klosterstræde - kan man indtil den 31. december få et lille indblik i sortebrødrenes dagligdag. Udstillingen er bygget op omkring et kirkerum, hvor genstande, lyde og lugte giver dig både sansindtryk og indblik i sortebrødrenes verden.

Museet har også udarbejdet en flot website om sortebrødre - eller dominikanerne, som jo er ordenens mere officielle navn. Her kan man bl.a. læse om ordenens grundlægger, Dominicus Guzman, om dens formål og udbredelse m.m. Websiten fortæller også om pilgrimsrejser - især dem, der gik til Sct. Jakobs grav i Compostella, hvorfra de valfartende hjembragte pilgrimsmærker i form af muslingeskaller til at syn på tøjet. Holbæk museum har en pæn samling af mærker, som kaldes "Ibs-skaller", og dem kan man naturligvis også se på nettet. Websiden rummer også en lille samling links om middelalder og dominikanere.

Holbæk Museum, Klosterstræde 18, 4300 Holbæk.

Tlf. 59 43 23 53

Websiden om sortebrødre: <http://www.holbmus.dk/sorte.htm>

Middelalderøl på Esrum kloster

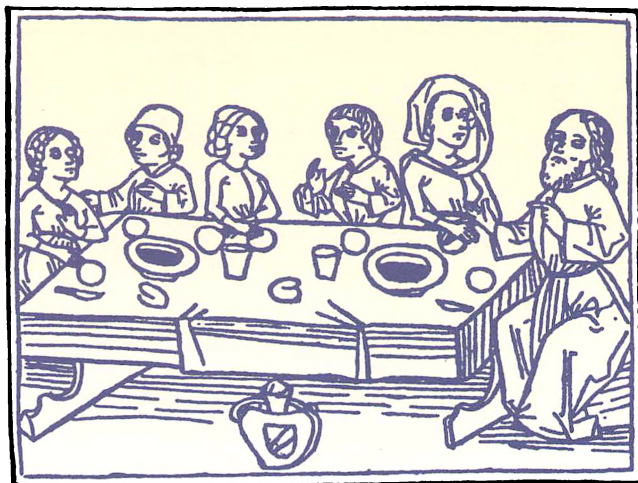
I middelalderens klostre blev der drukket andet end vand! Klostrene bryggede øl til både eget forbrug, og til udskænkning blandt de gæster, som opholdt sig tilhørende herberg og lignende. Munkene bryggede tre gange på urten, og der var forskel på, hvem der kunne regne med at lække ganen med de forskellige typer: Første bryg var til standspersoner og andet bryg til munkene selv. Det tredje - og tyndeste - øl, blev tilbudt vejfarende. På Esrum Kloster kan man den 9. december høre et foredrag om munkenes øl - naturligvis med smagsprøver!

*Yderligere oplysninger: Esrum Kloster, Esrum, 3230 Græsted.
Tlf.: 48 36 04 00*

Middelalderjul

På Bornholms Middelaldercenter står julen selvfølgelig i middelalderens tegn. Her kan gæsterne opleve nogle af middelalderens juleskikke. Man kan bl.a. deltage i en procession der spreder kors på markerne og møddingen for at beskytte os mod djævelskab. Krydret rødvin og peberkager bagt efter gamle opskrifter er på menuen, der bindes halmkors og man kan overvære, at julestage rejses og julefreden deklameres. Arrangementerne foregår lørdag den 11. og søndag den 12. december.

*Bornholms Middelaldercenter, Stangevej 1, Østerlars,
3760 Gudhjem. Tlf: 56 49 83 19*

I gamle dage, der var engang...

Eftertidens forestillinger om middelalderen og disse forestillingers musikalske udtryk, er temaet for en udstilling på *Musikhistorisk Museum*. Danske komponister har været fascinerede af de mange spændende figurer fra Middelalderens Danmarkshistorie, som fx Niels Ebbesen, Knud Lavard, Valdemar Sejv, Valdemar Atterdag og flere andre. Disse personers liv og gerninger er skildret i musikken, og flere af værkerne får ofte nationale undertoner. Folkeviserne, som man anså for typiske for middelalderen, inspirerede også mange af komponisterne til værker, der enten benytter visernes musikalske materiale eller deres gode historier om Agnete og Havmanden, ellepiger, Marsk Stig, m.m. Udstillingen kan ses frem til februar 2000.

*Musikhistorisk Museum, Åbenrå 30, 1124 København K.
Tlf.: 33 11 27 26*

Niels Ebbesen rider på Skolemuseet

Mange danskere af den lidt ældre generation husker de spændende anskuelsesbilleder fra barndommens klasseværelser. Der var blod, drama og nationalfølelse i billederne af de sammensvorne, som red fra Finderup lade eller Niels Ebbesen, som vog den kullede greve. Anskuelsesbillederne, deres brug og den måde, som middelalderen har været formidlet på i skolen, behandles i *Skolemuseets* udstilling "Da Niels Ebbesen red i skolen", som kan ses indtil januar 2000. Udstillingen rummer også eksempler på, hvordan middelalderen placeres i nutidens historieundervisning.

*Dansk Skolemuseum, Rådhusstræde 6, 1466 København K.
Tlf: 33 15 58 10*

MUSEUMSBUTIKKEN

Historiske Julegaver

Trolovelsesring med hænder foldet omkring et hjerte, 1500-tallet.
Kopi i sterlingsølv 228 kr.

Frederik d. 2's forlovelsesring fra 1575.
Kopi i sterlingsølv 308 kr.

Ring fra germansk jernalder, ca. 5.-6. årh.
Kopi i sterlingsølv 318 kr.

Ring eller skriv efter smykke-katalog eller kig ind

Se originalen, køb kopien

NATIONALMUSEET

Ny Vestergade 10 · Kbh. K. · 3347 3808
www.nationalmuseet.dk

Spørge KASSEN

Har man også lavet kø-tællinger?

Jeg har et landbrugshistorisk problem, som jeg håber, at Spørgeskassen kan hjælpe mig med. Nemlig, om man véd – eller kan sige noget om – hvor mange køer der var i dansk landbrug i hhv. 1850 og 1950.

På forhånd Tak

Venligst

*Jan E. Sutrow
Kalkager 4 1 th
2650 Hvidovre*

Det kan godt lade sig gøre at sige noget om antallet af dyr i dansk landbrug omkring de tidspunkter, du er interesseret i. Den første landsdækkende husdyrtælling i Danmark blev gennemført i 1838. Udsendelsen og bearbejdningen af tællingens skemaer blev foretaget af den såkaldte Tabelkommission, som var nedsat med henblik på at tilvejebringe et generelt statistisk beslutningsgrundlag for regeringen og de fire stænderforsamlinger, der var skabt i 1831, og til en sådan kvantificerende

samfundsbeskrivelse hørte altså også husdyrholdet. Den næste tælling blev gennemført i 1861, og de sognevisse resultater blev udgivet i tabelform af det da ansvarlige Statistiske Bureau tre år senere.

Ifølge 1861-tællingen fandtes der på det tidspunkt i alt 1,1 millioner stykker hornkvæg i selve kongeriget, hvortil skal lægges ca. 390.000 stykker i hertugdømmet Slesvig. Kvægholdet fordelte sig imidlertid ikke jævnt. Kun 1/3 af den samlede bestand fandtes på Sjælland, og i forhold til arealet var der flest køer i det gamle Århus amt og på Fyn. Her var der knapt 70 dyr pr. km². Færrest var der i Ringkøbing amt med 25 dyr pr. km². Så man tallene i forhold til befolkningen, var der tværtimod flest i Ringkøbing, som havde 1176 stykker kvæg pr. 1000 indbyggere. Rekorden holdt dog kun for kongeriget, for gik man til den gamle studeopfedningsegn Eidersted var der 1666 stk. pr. 1000 indbyggere. I Københavns amt var der kun 487!

Fra 1914 blev der gennemført årlige husdyrtællinger, og i 1950 bestod den samlede kvægbestand af godt 3 millioner dyr, efter at have toppet med 3,3 millioner umiddelbart før 2. Verdenskrig. Den regionale variation var stort set den samme, som 100 år forinden, idet Jyllands førerstilling dog var yderligere befæstet. Godt 3/4 af bestanden hørte således hjemme i Hovedlandet. Der er i

dag ca. 2 millioner stykker hornkvæg i Danmark

Med venlig hilsen

Bo Fritzbojer

*Den Kongelige Veterinær- og
Landbohøjskole*

Nytårsfester

Hvorfra stammer traditionen bag nytårsfesten som vi holder den, dvs. med fyrværkeri, skyderi og lignende? Véd man noget om, hvordan nytårsaften blev fejret i år 1900 og evt år 1000?

Rikke Kold-Christensen

*Vestervænget 16c, st. tv
7800 Skive*

Der kan siges en del om nytår og nytårsfester – hvilket du sikkert også vil opdage, når du læser artiklerne i dette nummer af SIDEN SAXO. Nytårsfester i år 1000 har vi ikke med – kilderne er jo noget sparsomme – men hvordan det gik for sig ved sidste århundredskifte, kan du læse i Erik Nørres artikel, "Da Danmark fejrede århundredskiftet to gange".

At skyde nytår ind er en ældre skik. I forrige århundrede skød man med bøsser ude på bygaden, men der er også eksempler på, at opstemte folk har skudt ind i fx køkkener og lignende til andre mennesker. Til nytåret hørte også anden larm som at slå pletter på døren eller gå med rumlepotte. Tanken er – sandsynligvis – at skræmme ubehagelige, overnaturlige væsner, ulykker mv. så langt

væk som muligt. Vel helst så langt væk, at de slet ikke viser sig i det nye år. Imidlertid kan skyderiet også opfattes som en slags salut. I hvertfald véd man, at da svenskerne i 1658-59 stod foran København, blev der skudt nytårsdag, idet alle voldens kanoerne blev affyret tre gange. Mellem de tre affyringer skød soldater og borgere med deres våben. Her var der tale om noget, der ligner en militær salut, men kun 10 år efter, træffer vi på det første kendte tilfælde af privat nytårs-skyderi. Det var en skrædder i Helsingør, der blev anholdt fordi han havde skudt "for sin egen dør efter gammel maner, kongelig majestæt og det kongelige arvehus til ære". Helt ædru var han ikke, for han havde rendt rundt "med en sko og en tøffel på sine fødder" mens skyderiet stod på. Men for den fulde skrædder i 1668 var dét at skyde nytår ind åbenbart en "gammel" skik – så måske er den endnu ældre end skyderiet på volden under svenskekrigen?

med venlig hilsen

*Charlotte S.H. Jensen
folkemindeforsker, mag.art.*

BOGNYT

Ved Vibeke Riis

**Lars Bisgaard m.fl. (red.):
Billeder i middelalderen. Kalkmalerier og altertavler.**

Odense: Odense Universitetsforlag, 1999. 262 s. 250 kr.

En af de vigtigste kilder til middelalderen er de mange velbevarede kalkmalerier og altertavler rundt om i landets kirker. I bogen bliver kalkmalerier set i sammenhæng med altertavler og der trækkes linjer til romanske døbefonte, klostrenes brug af billeder, gilder som bestillere af altertavler og til middelalderens samfund, kultur og tænkemåde. Hovedvægten er lagt på middelalderens slutning, hvorfra flest billeder er bevarede.

**Claus Bjørn:
Knuthenborg Park.
Danmarks største herregårdspark og dens skabere.**

Bandholm: Knuthenborg, 1999. 131 s. 378 kr.

Knuthenborg Park blev skabt af lensgreve Eggert Knuth (1838-74) sammen med havearkitekt ten Edward Milner over et kort spand af år i 1860erne og 1870erne. I bogen skildres parken og dens historie, men rammen er

Knuthenborgs historie fra 1600-tallets slutning og frem til i dag. Bogen er samtidig en beretning om landbrugs- og erhvervsudviklingen på Lolland.

**Claus Bjørn og Christian Larsen (udg.):
Men mest talte vi om Landboeforholdene.**

Thorkild Christian Dahls dagbog fra Den grundlovgivende Rigsforsamling 1848-49.

Kerteminde: Landbohistorisk Selskab, 1999. 118 s. 120 kr.

Thorkild Christian Dahl (1807-72) var medlem af Den grundlovgivende Rigsforsamling, valgt i Skjoldlevkredsen i Århus amt. Ved ankomsten til København begyndte han at føre dagbog og dagbogen rummer optegnelser for perioden 20. oktober 1848 til 1. juni 1849. Dagbogen, der er ord- og bogstavret gengivet, illustrerer hans indsats for landboforholdene i Den grundlovgivende Rigsforsamling.

**Bent Gynther og Aqigssiaq Møller (red.):
Kalaallit Nunaat.
Gyldendals bog om Grønland.**

Kbh.: Gyldendal, 1999. 400 s. 475 kr.

Bogen rummer en beskrivelse af landet, befolkningen og forholdene, som de tager sig ud set indefra af grønlændere og danskere med indgående

kendskab til landet. Det første afsnit "Den arktiske verden" er en orientering om selve landet og de specielle naturforhold, der følger med naboskabet til Nordpolen.

De 5 øvrige afsnit følger den tidsmæssige udvikling fra inuit-folkets indvandring (omkring 2000-3000 år før vores tidsregning) og frem til vore dages Hjemmestyre.

**Birthe og Karsten Kjer Michaelsen (udg.):
Peter S. Petersens erindringer – en kilde til den danske bosættelse i Dannebrog, Nebraska 1871-1895.**

Odense: Odense Universitetsforlag, 1999. 239 s. 225 kr.

Mere end 50000 danskere emigrerede til Amerika i årene fra 1850 til 1910. Blandt dem var den 11-årige dreng Peter S. Petersen, der sammen med sin familie forlod Thy i 1872 for at slå sig ned i Howard County, Nebraska. Peter S. Petersen arbejdede som daglejer på gårde og ved jernbanen, inden han udnævntes til postmester i Dannebrog i 1905. Hans erindringer giver en detaljeret og præcis skildring af nybyggerlivet i midtvesten i en af de største indvandringsperioder i USAs historie.

**Steen Estvad Petersen:
Nyt syn på den danske herregård.**

Et ukendt kulturmiljø.
Kbh.: Forlaget Søren Fogtdal, 1999. 208 s. 298 kr.

Forfatterens sigte med bogen er først at anlægge et helhedssyn på de danske herregårde som samlede kulturmiljøer – bygninger, interiører, haver og landskaber. Dernæst at få gårdenes samlede værdier registreret og kortlagt for at kunne bevare dem for eftertiden. På denne baggrund fortæller forfatteren om 6 herregårde – Frederiksdal og Ledreborg på Sjælland, Hofmanskave og Glorup på Fyn samt Clausholm og Schackenborg i Jylland. I en epilog redegøres for de danske herregårdes aktuelle situation.

**Olaf Olsen:
Da Danmark blev til.**

Kbh.: Fremad, 1999. 108 s. 168 kr.

I bogen gøres status over vor nuværende viden om, hvordan det gik til, da Danmark blev samlet i ét rige, de ældste byer opstod og kristendommen kom til landet. Bogen rummer bl.a. en nytolkning af de gådefulde vikingeborge og en udredning af de arkæologiske funds værdi som kilder til også den politiske historie. Bogen er en samling af 6 radioforedrag, som forfatteren holdt i foråret 1999.

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

Historisk Samfund for Sønderjylland arbejder siden 1922 for at udbrede kendskabet til den sønderjyske landsdels spændende historie. Foreningen er med sine 2.500 medlemmer en af Danmarks største historiske organisationer. Den udgiver to tidsskrifter, tre skriftserier og har en række andre medlemsaktiviteter:

Sønderjyske Årbøger er udkommet siden 1889. Det er hvert år en smukt indbundet og illustreret bog på ca. 350 sider med artikler, erindringer, bognyt m.m.

Sønderjysk Månedsskrift, landets eneste historiske månedsskrift, er siden 1924 udkommet med 10 numre om året. En årgang er på over 300 sider med korte artikler om Sønderjyllands historie og nutid, grænselandskronik, bognyt, nyt om udstillinger etc.

Skrifter om Sønderjyllands historie. Gennem årene har foreningen udgivet 150 bøger, såvel videnskabelige afhandlinger som kilder, erindringsbøger og billedhæfter. Medlemmer kan købe foreningens bøger til *favørpris*. Bogliste tilsendes gerne.

Møder og foredragsrækker med kyndige foredragsholdere og mulighed for spændende diskussioner.

Historiske udflugter, såvel endagsture som flerdagesrejser, til mål i og udenfor landsdelen.

Bliv medlem af Historisk Samfund for Sønderjylland og støt foreningens arbejde med landsdelens historie og identitet. Få tilsendt Årbøger og Månedsskrift og få del i de øvrige medlemstilbud for

kun 225 kr. årligt

Årbøger separat 135 kr. Månedsskrift separat 150 kr.

Henvendelse til:
Historisk Samfund for Sønderjylland, sekretariatet,
Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, Tlf. 74 62 46 83.

Heidi Pfeffer (red.):
Ak, hvor forandret!
En lokalhistorisk fortælling om 16 erhverv, der ikke længere er, hvad de har været.

Nykøbing F.: Lokalhistoriske arkiver i Storstrøms Amt, 1999. 136 s. 99 kr.

Bogen er et forsøg på at fastholde og formidle viden om, hvordan en række erhverv engang blev udført, om hvordan arbejdsbetingelserne og uddannelseskravene var mv. Der fortælles bl.a. om de barske vilkår, som i dette århundrede var hverdag for teglværksarbejdere, dræningsgravere, maskinlæringer, kogekoner og papirarbejdere, eller om den hengivenhed man også kunne føle for sin arbejdsplads, uanset om man var læge, cigarruller, mælkemand eller noget helt fjerde.

Michael Stürmer:
Det tyske århundrede.
Kbh.: Gyldendal, 1999. 288 s. 378 kr.

Fotobogen giver et panorama over det 20. århundredes Tyskland. Der er dystre, dramatiske billeder fra de 2 krige og en del af disse billeder findes i mere ukendte eller sjældne udgaver. Men der er også billeder fra hverdagen og billeder fra før, mellem og efter de to krige. Bogens tekst beskriver den politiske, kulturelle og samfundsmæssige historie i et perspektive-

rende forløb fra slutningen af forrige århundrede og frem til i dag. I samme serie er tidligere udgivet Russiske billeder, Kinesiske billeder og Britiske billeder.

.....
Emil Jensen:
Emil fortæller.
Erindringer fra Haslev.
Skjern.: Foreningen Danmarks Folkeminder, 1999. 71 s. 70 kr.

Bogen er nr. 39 i erindringsserien "Folk fortæller", hvor ganske almindelige danskere fra forskellige egne af landet fortæller om deres liv og tilværelse. Emil Jensen blev født 1914 på det nu nedlagte Troelstrup teglværk, og beretter om livet på Haslev-egnen, kontakten til de store herregårde Gisselfeld og Brengentved, om hverdag og fester som jul og fastelavn samt sin tid i modstandsbevægelsen.

★ ÅR 2 ★ ★ ★

AF JENS HENRIK TIEMROTH

Krudt, festfyrværkeri **OG NYTÅRSLØJER**

★ ÅR 2 ★

Fyrværkeriets historie fra fyrstelig magtdemonstration til farverig folkeforlystelse.

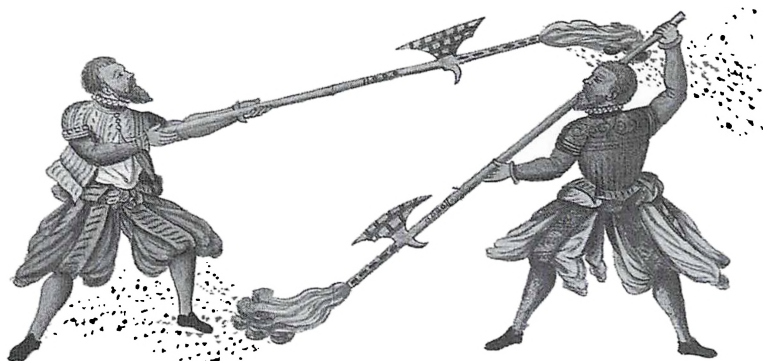
Forrige side:

Fyrværkerifigur fra ca. 1600 – guden Bacchus sidder i midten af begivenhederne på sin tønde.

Vore dages danskere møder især fyrværkeri i to sammenhænge: som punktum for en Tivoli-tur og nytårsaftnen. I Tivoli er forestillingen tilrettelagt af fagfolk, der både er kunstnere og håndværkere, mens det nytårsaftnen er en særdeles populær (og ikke helt ufarlig) folkeforlystelse selv at “skyde nytåret ind”. Til disse traditionelle former for fyrværkeri kan føjes, at det i de senere år også er blevet mere almindeligt at markere glædelige begivenheder som barnedåb, bryllup og fødselsdag med et stilfuldt festfyrværkeri. I sådanne tilfælde skal fyrmesteren (for en sådan skal der være) forinden søge det stedlige politiet om tilladelse til arrangementet. Eksempelvis har politiet i Gentofte nord for København kunnet konstatere en stigning fra 28 tilladelser i 1997 til 43 i 1998, omend en flittig nattevandrers på de nordsjællandske villaveje kan have en stærk formodning om, at det faktiske antal festfyrværkerier er langt højere.

Skikken med at lade lyd og ild markere årsskifte, bryllupper og mange andre af tilværelsens korsveje, er langt fra ny. Den kendes de fleste steder i verden og er sat i forbindelse med et alment menneskeligt behov for at værne sig imod det

1600-tals fyrværkere i flotte kostumer, og udstyrede med hellebarder, der tilsyneladende både sprutter ild og gnister.

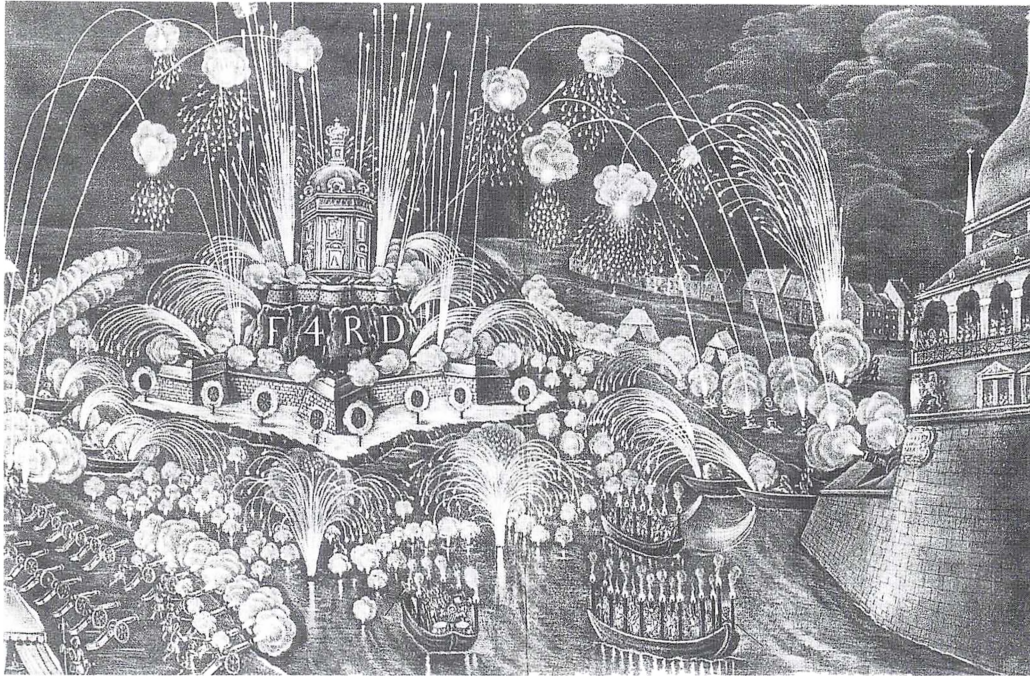
onde, som altid lurer, når den vante orden brydes. Det gør den som bekendt ikke altid i form af festlige og glædelige begivenheder, men denne side af sagen synes trådt i baggrunden i vores kulturkreds, hvor de fleste fx sikkert vil finde det anstødeligt med fyrværkeri til en begravelse.

Det begyndte i Østen

De fleste fyrværkeri- og krudtkyndige mener, at krudtet blev opfundet – eller i alt fald først udnyttet i større målestok – for omkring 1000 år siden i Indien, hvor dets vigtigste bestanddel, salpeter, findes i jorden, især i Bengalen, som resultat af bakterieprocesser; de øvrige bestanddele er svovl og trækul, der virker som brændsler. Man fremstillede her raketter og fyrværkeri, der blev brugt til religiøse ceremonier, men også til militære formål som skræmmevåben mod fjendtligt rytteri. Ildvåben som kanoner kendes fra Kina, hvor de i 1200-tallet skal være brugt mod mongolske angribere. Men det var europæerne, der fra begyndelsen af 1300-tallet virkelig forstod at udvikle og senere masseproducere ildvåben takket være deres forspring i behandlingen af metaller, først og fremmest jern. Hermed åbnede de for en udvikling, hvor krudtet for alvor kunne bruges til at skabe død og ødelæggelse, men det er ikke den historie, der er emnet for denne artikel. Det er derimod fyrværkeriets historie, som i højere grad handler om liv og glæde.

Frederik 2.s kroning

Krudt i form af fyrværkeri var kommet til det sydlige Spanien med arabernes ekspansion og bredte sig herfra til resten af Europa, hvor fyrsterne og den katolske kirke tog kunsten til sig. Vi har vidnesbyrd om store kunstfyrværkerier i Europa fra anden halvdel af 1400-tallet, mens det første større fyrværkeri, som vi har kendskab til i Danmark, var ved Frederik 2.s kroning i 1559. Den senere præst i Rødby, Rasmus Revarius beskriver, hvorledes nogle af de fornemme gæster blev modtaget foran det nyligt ombyggede Københavns Slot. Indtoget blev mødt med kanonade og fyrværkeri fra slottet og fra orlogsflåden, der lå foran kongens vinduer, et sceneri som Revarius beskriver således:

Da Frederik den Fjerde var på vej hjem fra Italien i 1709, lagde han vejen forbi hertugen af Sachsen, som kvitterede med et prægtigt fyrværkeri, der bl.a. viste den fornemme gæsts navnetræk.

*De skode, at jorden hun bævede ved,
der faldt og vindver af husene ned.
Og for det var mod aftens tid,
da så man ild så klar og hvid,
som der havde faldet af himlen ned
stor lynild og torden, så lysnede det.*

Kroningsfestlighederne løb over en uge og blev afsluttet med kanonsalutter og fyrværkeri i skikkelse af ildsprudlende drager. Selv om de var uden farver og domineret af guldeffekter fra trækul og jern, kunne renæssancens og barokkens kunstfyrværkerier være af en pragt, som vi næppe gør os begreb om. Fyrværkeriet blev opbygget som allegorier på det godes kamp mod det onde og kunne vises alene eller som led i optog og forestillinger med musik, skuespil og dans.

Det store bilager 1634

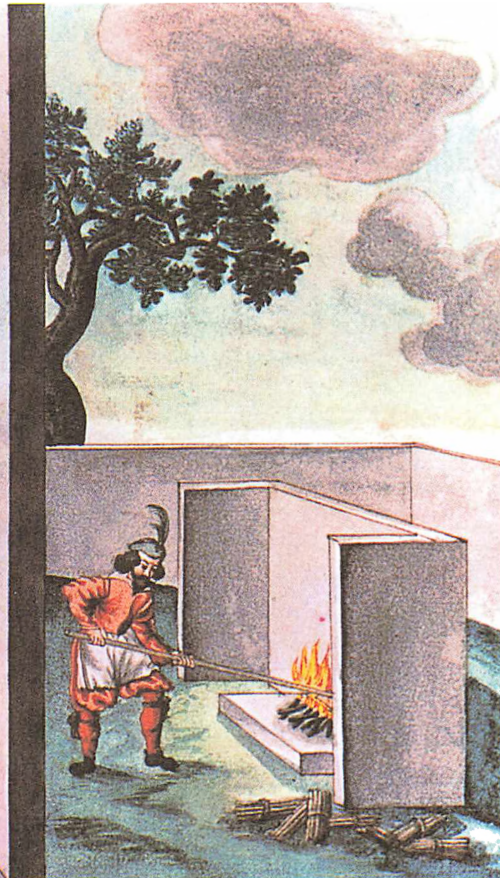
Ligesom Danmark-Norge i årene omkring 1600 blev regnet for en regional magt af betydning, hørte Danmark på Frederik 2.s og hans søn Christian 4.s tid blandt de førende fyrværkerilande. Og med ballast i 1500-tallets økonomiske højkonjunkturer var der råd til pragtudfoldelser. Ved Christian 4.s kroning i 1596 bestod fyrværkeriet på Kronborg således af ca. 80.000 "styk-

ker" – til sammenligning bestod fyrværkeriet ved Tivolis 150 års fødselsdag i 1993 af ca. 1.000 og det store japanske fyrværkeri i det københavnske kulturbyår 1996 af ca. 2.000 "stykker". I kongernes tjeneste stod mestre som Rudolf von Deventer, der var ansvarshavende ved Christian 4.s barnedåb i 1577, og Christopher Schwenke, der stod for fyrværkerierne ved "det store bilager" i oktober 1634, hvor Christian 4. fejrede "den udvalgte prins" Christians bryllup med Magdalene Sibylla af Sachsen og samtidig datteren Sofie Elisabeths formæling med adelsmanden Christian von Pentz. Det store bilager (tysk: bryllup, "Det, at brudefolkene lægger sig ved siden af hinanden") er blevet betegnet som et højdepunkt i pragtudfoldelse ved det danske hof, der aldrig før eller siden er blevet overgået.

Denne overdådighed skal ses i sammenhæng med en forordning af 1631, hvori det angiveligt efter adelens egen anmodning blev påbudt, at "den store brudeseng", som gjorde de adelige bryllupper unødvendigt kostbare, for fremtiden skulle afskaffes. Den dystre baggrund var, at de gode økonomiske konjunkturer var ved at klinge af, men nok så umiddelbart iøjnefaldende var de ulykker, som Christian 4.s forhastede indgriben i Trediveårskrigen havde påført riget med de kejserlige troppers besættelse af Jylland. Krig, dyr-

Fyrværkerifremstilling omkring år 1600

tid og sociale spændinger var også nået til vores breddegrader.

Ved også at gøre det store bilager til en takkefest for freden i Lübeck 1629, kunne Christian 4. demonstrere, at tiderne nu igen var normale, samtidig med at han kunne fremstå ikke blot som landets førstemand, men også som den hovedrige potentat, der trods ydmygelserne i Kejserkrigen formåede at samle repræsentanter for næsten alle kronede hoveder i Europa til sønnens bryllup. Et højdepunkt under festlighederne var det gigantiske fyrværkeri i den ydre slotsgård ved Københavns Slot. I tidens stil fremstod det som en tragedie, en kamp mellem dyder og laster, hvor hele sceneriet efter tre akters kamp gik op i et flammehav af bomber, kanonslag og raketter, så hele København rystede.

hundrede tusinde rigsdaler, og den franske gesandts sekretær, Charles Ogier, der har skrevet en livfuld beretning om sit ophold i København i efteråret 1634, fik ret i sin antagelse af, at Danmark næppe oftere ville have råd til så dyre arrangementer, og at rigsrådet næppe heller ville give sit samtykke til noget sådant i fremtiden. En gevinst i denne situation, som især eftertidens historikere har forstået at værdsætte, var, at en række "forældede" håndskrifter, især fra før reformationen, undgik at ende som fyrværkerihylstre.

At riget fattedes penge betød selvfølgelig ikke, at interessen for kunstfyrværkeriet døde ud. I 1700-tallet finder vi det i godsejerkredse, og at ejeren af Frederiksværk krudtmølle, kanonstøberi og gods, generalmajor J. F. Classen hørte til blandt dem, siger næsten sig selv. Når han var i København, samlede han undertiden sine bekendte til havefest med fyrværkeri i sommerens varmeste tid på sin ejendom "Frederikslund" uden for Østerport i København.

★ **ÅR 2** ★

Fra fyrste til folk – af forskellig slags

Udgifterne til det store bilager beløb sig til flere

Som så mange andre fænomener mistede fyrværkeriet sin sociale eksklusivitet med det liberale borgerskabs fremmarch i første halvdel af 1800-tallet og med tidens mange forlystelsesetablissementer. Men det blev flottere. Mens tidligere tiders fyrværkeri som nævnt var uden farver, opfindes det farvede fyrværkeri i begyndelsen af 1800-tallet. Man begyndte at tilsætte klorater som iltningsmiddel, mens organiske forbindelser som mælkesukker og harpiks blev brugt som brændsler. Det farvede fyrværkeri blev præsenteret første gang ved den tidligere artilleriofficer, kejser Napoleons bryllup i 1810, og herefter udviklede fyrværkeriforestillingerne sig hurtigt til det skue af former og farver, som vi kender i dag.

Tivoli-fyrværkeri

Selve tilvirkningen af fyrværkeri var i århundreder en militær opgave, men samtidig med indførelsen af det farvede fyrværkeri glider afsnittene om lystfyrværkeri ud af lærebøgerne for artillerister. Krudtværket i Frederiksværk leverede fortsat råvarer til fyrværkeri, især melkrudt (krudtpulver), men værkets lejlighedsvis fabrikation af fyrværkeri ophørte. Ved et eftersyn i 1846 noterede man, at *“apparaterne til fyrværkerie ... ere ormstukne, rådne og ubrugelige”*.

Fyrværkerihåndværket levede videre som et civilt erhverv, hvor udøveren i mange tilfælde både fremstiller fyrværkeriet og optræder med det for publikum, hvadenten det sker som omrejsende, måske i en trup sammen med andre artister, eller med fast engagement. Af internationale fyrværkerdynastier kan nævnes Ruggieri (Italien-Frankrig) og Brock (England).

Familien Hoffmann Barfod, der har været fyrværkere i Tivoli siden 1938, stammer fra en ungarsk cirkusslægt og har fremstillet fyrværkeri her i landet siden 1816.

Tivoli, der fra begyndelsen i 1843 benyttede fyrværkeri som afslutning på alle festaftener, har betydet umådeligt meget for fyrværkerikunstens popularitet blandt høj og lav i Danmark. Havens høje stade på dette område skyldtes ikke dets første fyrværker, der samtidig skulle passe et postmesterembede i Vordingborg, hvor han havde sit laboratorium. Året efter tilkaldte Tivolis

FAKTA

Museet for krudt og kugler

Fyrværkeriets historie hænger uløseligt sammen med krudtets historie, og på Krudtværksmuseum i Frederiksværk kan man opleve en udstilling, om fyrværkeri, som er resultat af et samarbejde mellem museet og Tivolis kunstfyrværker Lars Hofmann Barfod. Udstillingen bygger især på Barfods righoldige fyrværkerihistoriske samling.

Som fyrværkeriets historie hænger uløseligt sammen med krudtets historie, er Frederiksværks historie tæt knyttet til fremstillingen af krudt. Byen er anlagt ved et gravet afløb fra Arresø til Roskilde Fjord.

Byens navn var oprindeligt Friderichs-Wærck efter det kanonstøberi og krudtværk, som den pengestærke etatsråd Just Fabritius og den dynamiske cand.theol. og handelsmand Johan Frederik Classen oprettede i 1756 og efter tidens skik opkaldte efter den regerende monark, Frederik den Femte.

Under Classens ledelse blev Frederiksværk Krudtmølle og Kanonstøberi en af de største virksomheder i landet som leverandør af krigsmateriel til staten. Efter hans død i 1792 overgik det efterhånden vidtforegnede etablissement til kongefamilien og blev i 1846 overladt til staten, der i 1850'erne solgte alle aktiviteterne fra. Dog med undtagelse af krudtværket, der var anlagt ved en sidekanal i tilbørlig afstand fra det egentlige Frederiksværk.

I 1858 blev værket overtaget af hæren og bar fra 1907 navnet Hærens Krudtværk. Først i 1965 blev den hjemlige krudtindustri indstillet. I dag er stedet et arbejdende frilandsmuseum med en række huse langs kanalen, de såkaldte krudtmøller, hvor man kan få indtryk af den industrielle anvendelse af vandkraft. Og – ikke mindst – af de forskellige faser i produktionen af krudt, ligesom man bestandigt mindes om farer, der er forbundet med krudtfremstilling.

grundlægger Georg Carstensen imidlertid italieneren Gaëtono Amici fra pavens fyrværkerilaboratorier i Vatikanet. Han blev havens mest kendte fyrværker og virkede frem til sin død i 1882. På Frederiksberg, hvor han havde sit laboratorium, opnåede han den ære at få opkaldt en vej, Amicisvej, efter sig.

Mens fyrværkeriet således har været en trofast følgesvend for de dominerende samfundsgrupper ned gennem historien, hører selve håndværket til de mest traditionelle. Det gælder redskaber og arbejdsteknik, men det gælder også pro-

Det tyvende århundredes indtog i København

Og det kan nok hændes, der var fest! Aldrig i sine dage har København i den grad været sat på den anden ende som i nat. Og det var så at sige hele København, der deltog i løjerne. Pelsklædte herrer og damer, jævne borgermænd, butiksrøkener, lærere og alskens janhagel var lige gode om denne hekkesabbat. Alle havde de lommerne fyldte af fyrværkerisager, som de futede af i næsen på hinanden; alle brølede de op, lo, sang, skreg hurra, peb og hujede, som om alle djævle var slupne løs.

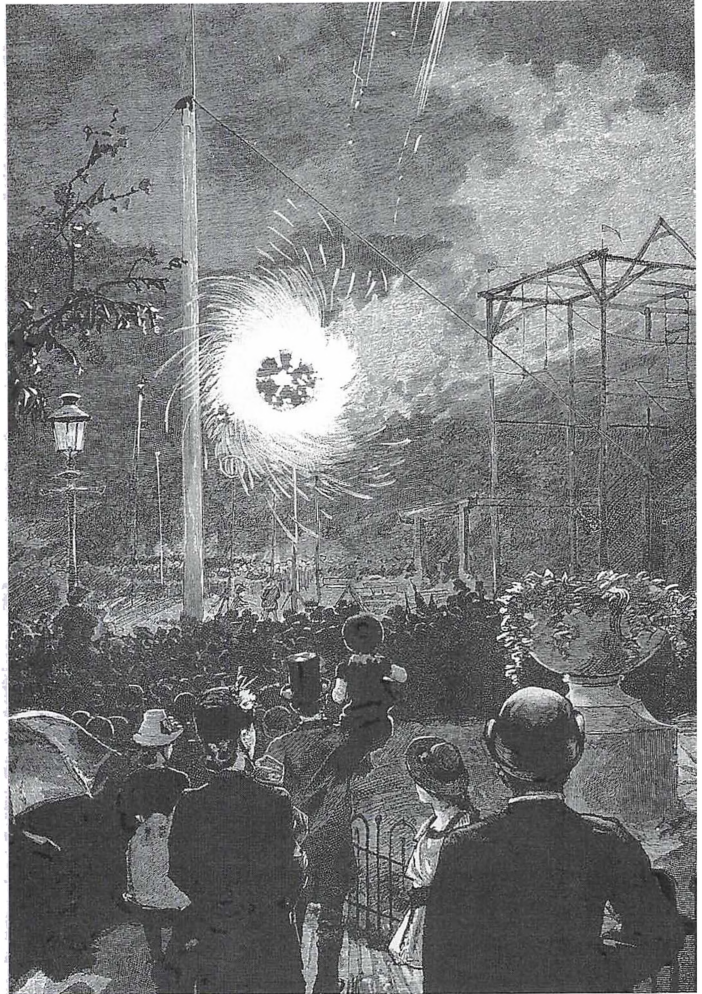
De, som ikke var på gaden, fyldte de åbne vinduer, lod det regne med "kinesere", viftede med lommetørklæderne og råbte "glædeligt nytår"! Og nede fra gaden viftede de tilbage og stemte i med taktfaste, ensformige råb: "glædeligt nytår!"

Det gjaldt om at have øjnene med sig, når man masede sig gennem det myldrende hav af kåde mennesker, thi luften var bogstavelig opfyldt af eksplosioner. Med sekunders mellemrum lød de drønende kanonslag, men de kinesiske pistoler knaldede af i hele salver, uafbrudt, uden et øjeblikks ophør, medens raketterne for hvislende mellem husrækkerne, og "skruptudserne" hoppede ildspruttende rundt mellem benene på folk. Her snurrede en "sol" i alle regnbuens farver, hist pilede en "komet" hen over mængden, eller en bombe skød til vejrs, eksploderede og sendte en regn af kulørte stjerner ned over det jublende publikum, som hilste den med et langtrukket, begejstret "åh!"

Krudtdampen lå som en osende tåge over Vimmelskaftet og Frederiksberggade, men endnu langt værre blev det, når man endelig nåde ud til Rådhusstorvet. Fra Dagmar-teatret til Vartov var den mægtige plads et eneste myldrende menneskehav, i hvilket der herskede en ubeskrivelig stemning. Man tænke sig op imod et hundrede tusinde mennesker beskæftigede med det ene: at brænde fyrværkeri af! Fra alle kanter spruttede, gnistrede og knaldede det. Bengalske flammer kastede hist og her deres skarpe røde skær over den råbende og hylende mængde. Kåde mennesker anbragte et brændende juletræ favnen på den kæmpestore David.

Og så pludselig dyb tavshed! Oppe fra det høje rådhusårn, københavnernes glæde og stolthed, lød det første dumpe drøn fra den mægtige malmklokke. Alle var grebne af øjeblikkets stemning – i dette nu holdt det tyvende århundrede sit indtog.

(Uddrag af samtidig artikel i Fyns Tidende)

Nogen af de kendteste fyrværkerier er utvivlsomt dem, man kan opleve i Tivoli. Også her er fyrværkeriet ikke specielt knyttet til nytåret, men til "festlighed" i almindelighed. De sprudlende sole og raketter er fra 1885.

★ ÅR 2

dukterne, hvor den væsentligste tekniske nyskabelse som nævnt er farverne, men hvor krysantembomben, der blev opfundet af japanerne i begyndelsen af indeværende århundrede, også må fremhæves; den er kugleformet og sprænges i symmetriske mønstre på himlen. Og at være fyrværker er og har aldrig været noget ufarligt erhverv. Amicis efterfølger i Tivoli, Fritz Busch, der var 41 år gammel ved sin tiltræden, fungerede helt frem til 1921. Hans efterfølger og mangeårige medarbejder, Holger Pedersen, omkom i 1938 ved en eksplosionsulykke i Vallensbæk, hvortil han havde flyttet laboratoriet fra Kongens Enghave på Vesterbro. Tivoli lod en ny fabrikk opføre i Tune ved Roskilde, hvor alt fyrværkeri, også til andre kunder, stadig fremstilles helt fra grunden: fra rulning af hylstre og til montering af de færdige fyrværkeristykker.

Nytår i by og på land

Nytårsfyrværkeri adskiller sig teknisk fra festfyrværkeri ved at bestå af mindre stykker, ligesom der afbrændes færre samtidig; desuden anvendes raketter, hvad der sjældent er tilfældet i festfyrværkeri på grund af nedfaldet af stokke, hylstre m.v. Det meste nytårsfyrværkeri importeres fra Østen, hvor der er paralleller til den vestlige skik at "skyde nytåret ind".

Det er som nævnt i indledningen til denne artikel gammel skik at markere, når den vante orden brydes. Ved nytår tog man varsler om alvorlige begivenheder som bryllup, barsel og død for det kommende år, men nytårsaften var såvel i by som på land også ungdommens fest. Den fungerede som en social sikkerhedsventil, eller et frirum, hvor nogle af de ting, man ikke kunne tillade sig at gøre til daglig, blev acceptable.

Folkloristen *H. F. Feilberg*, der i en lang årække var præst i forskellige syd- og sønderjyske sogne, skriver om forholdene omkring århundredeskiftet, at det plejer at gå lystigt til i vort lands byer nytårsaften, der sædvanligvis er god for alle, der handler med kanonslag og andet fyrværkeri. Forinden går der dog gerne advarsler og forbud fra politiet, tilføjer han og citerer følgende fra Varde by år 1897:

I lighed med tidligere år appellerer jeg til de bevidste medborgere om deres vægtige medvirkning

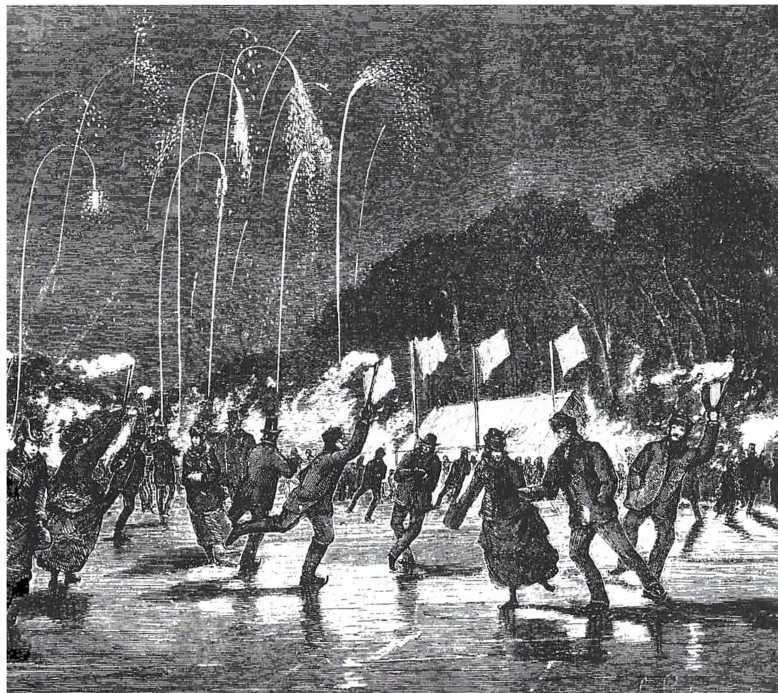
til, at det også på den forestående nytårsaften kan gå stille og roligt til hvilket opnås bedst ved at ungdommen, og ikke mindst den kvindelige, holder sig så vidt muligt fra gaderne.

Men når så aftenen kommer, fortsætter den omkring halvfjerdsårige Feilberg, går det nok løs alligevel, og det synes at gå vildest til, hvor politiet farer hårdest frem.

Problemet var naturligvis størst i hovedstaden med dens hastigt stigende og stærkt blandede befolkning. I Vesterbros sidegader havde det fx ifølge den senere politiinspektør *Einer Møllerup* i mange år før århundredeskiftet været skik at fejre nytårsaften ved at slæbe juletræer ud på gaden og sætte dem i brand og at vælte latrintøn-

En dreng "slår pletter på døren" som led i nytårs-løjerne anno 1885

Fyrværkeri i forbindelse med arrangement i Københavns skøjteløberforening.
(Ill. Tidende)

der ud på gaden eller ned i kælderhalse:

”Det var en yndet spøg for bisserne at tage opstilling foran en sådan væltet tønne og kaste sten mod politiet for at have den glæde at springe til side i sidste øjeblik, så betjentene, når de stormede frem med stavene for at høve løs, havnede i alle disse uhumskheder.”

På landet var det tidligere skik blandt de unge efter nytåraftensmaden at drage i flok rundt til naboerne og affyre bøsse og pistoler udenfor, gerne på en gang, som et ønske om et godt nytår, hvorefter man under overholdelse af lokalt bestemte regler skulle bydes ind på mad og drikke eller fx jages videre med en spand vand. Havde man ikke et skydevåben, og det havde måske de færreste, klarede man sig gennem løjerne på anden vis. Man kunne slå potter i form af kasseret husgeråd på døren, eller man kunne traktere en ”rumlepotte”, som kunne være en urtepotte, ombundet med et blæreskind. I midten af skindet var et hul med et tagrør, og når man med fugtige fingre gned op og ned ad røret, frembragtes et syndigt spektakel. Til fejring af nytåret hørte også andre løjer af mere eller mindre harmløs og opfindsom art, som kunne hindre vedkommende i deres morgengerning; det kunne være et bortgemt håndredskab, en tilstoppet

skorsten eller en arbejdsvogn, der var blevet skilt ad og herefter samlet igen oppe på gårdens tag.

Navnlig i de seneste rundt regnet 150 år har kirken og videnskaben hver på sin vis haft succes med at udrydde forskellige former for traditioner, ritualer og trosforestillinger af magisk-religiøs karakter, og næppe mange voksne i dagens Danmark vil indrømme, at de tager varsler ved årsskiftet alvorligt. Men nytårsaften opfylder også i det industrielle eller postindustrielle samfund sin traditionelle funktion som frirum for ungdommen, omend formerne har ændret sig. Nytårsknaldet er, heller ikke på landet, længere frembragt med potter og håndvåben, men med industrielt fremstillet (forhåbentligt da) fyrværkeri, og at hemsøge naboerne i flok for at blive trakteret er heller ikke mere levende tradition. Den 1. januar år 2000 vil mange villaejere dog sikkert kunne finde deres havelåger ophængt i flagstangen.

Det tyvende århundredes indtog

Her på grænsen til det enogtyvende århundrede bliver det stadig mere almindeligt at fejre nytår på et offentligt sted herhjemme eller på ferie i udlandet. Men selv om nytårsaften ikke er og aldrig har været en hjemmenes fest på samme måde som juleaften, har mange familier udviklet deres egne nytårstraditioner, ofte omkring først radioen og siden tv-apparatet, og hvor det er slagene fra rådhusklokkerne i København og ikke hjemmets eget ur, der markerer skiftet fra det gamle til det nye år.

Traditionen med at lade rådhusklokkerne markere årsskiftet er dog fra før radioens tid. Den hænger sammen med, at Københavns Magistrat valgte den 1. januar 1900 til at indvi byens nye rådhusklokker. Denne nat var det halve København på benene for at give sin begejstring luft, og det samme skete året efter, natten til den 1. januar 1901, hvor det tyvende århundredes indtog jo ifølge en strikt kalenderberegning først skulle fejres.

Jens Henrik Tiemroth er historiker/etnolog og inspektør ved Frederiksværkegnens Museum

DA DANMARK FEJREDE århundred- skiftet TO GANGE

Om ganske kort tid skal vi til at vende ét af de store blade i kalenderen. Men hvornår starter det nye århundrede og årtusinde egentlig. Er det i år – eller er det til næste år? For 100 år siden var vi heller ikke helt sikre på, hvornår vi gik ind i det århundrede, som nu er ved at rinde ud.

AF ERIK NØRR

Det seneste år har den danske offentlighed og ikke mindst IT-verdenen og kommercielle foretagender som rejsebureauer og restauranter været optaget af det kommende århundred- og årtusindskifte. Alle synes at være enige om, at det store markante skifte sker natten mellem den 31. december 1999 og den 1. januar 2000, selv om der har været spage røster ind imellem, der har påstået, at det virkelige årtusindskifte først indtræffer den 31. december 2000.

Når byer og institutioner, hvis oprindelse fortaber sig i Middelalderens tåge, skal fejre deres jubilæum, ser de ofte på, hvornår man sidste gang fejrede jubilæum, og benytter dette som argument for, hvornår man igen skal holde fødselsdag. Det er derfor rimeligt at se på, hvordan danskerne tidligere har fejret århundredskiftet. Det kunne naturligvis have været interessant, hvis vi havde vidst, hvornår og hvordan de dan-

ske vikinger fejrede sidste årtusindskifte, men det tillader kilderne ikke. Vi skal her indskrænke os til de sidste to århundredskifter ved år 1800 og ved år 1900.

1801 fejret med bøn og salmesang

For to hundrede år siden under Enevælden var det Kongen og de kirkelige myndigheder, der kunne bestemme, hvornår det 18. århundrede ophørte, og det 19. begyndte. Medens myndighederne ikke værdigede årskiftet mellem 1799 og 1800 nogen særlig festivitas, så sørgede biskop N.E. Balle for, at årsskiftet mellem 1800 og 1801 blev fejret på en værdig og festlig måde, i hvert fald kirkeligt set. En mørk oktoberaften, medens han var på visitatsrejse i Øster Flakkebjerg herred, skrev biskoppen et brev til Kancelliet om betydningen af at festligholde sekelskiftet, at mange kristne ved den kommende nytårsdag, hvor de indtrådte i et nyt århundrede, ville betænke *“Guds store Varetægt igiennem saa langt et Tidsløb over vort kiære Fædreland”*. Det ville da være ønskeligt, at nytårs gudstjenesten kunne benyttes til at udtrykke lov og tak for det gamle århundrede og tro og håb for det nye. Hertil egnede den sædvanlige nytårstekst sig ikke, og Balle foreslog derfor, at præsterne i både Danmark og Norge skulle have lov til at prædike over en særlig tekst og anvende salmer, der egnede sig til at fejre århundredskiftet. Desuden ønskede han, at præsterne skulle udskifte den *“lidet passende Bøn”* med en bøn, der bedre svarede til prædikenen, men Balle påpegede, at bønnen skulle være kort og fyndig.

Balle håbede, at Kancelliet ville udsende en kongelig befaling, fordi der kun kom *“en ordentlig Jubelfest”* i vore lande, hvis Kongen udstedte en anordning om det. Danske Kancelli og Kongen støttede helhjertet Balles forslag, som i et kongeligt reskript af 7/11-1800 blev tilstillet biskopperne i Danmark og Norge. Den eneste ændring var, at Balles forslag til prædiketekster (bl.a. Salme 103, Esajas kap. 12) ikke blev fulgt. Præsterne fik selv lov til at vælge. Præsterne skulle i forvejen fra prædikestolen fortælle, hvilke tekster og salmer de ville bruge ved nytårs gudstjenesten.

At præsterne fulgte opfordringen fremgår af

Nytaarsnat, naar Aarhundredet skifter,
 bør der være et godt Glas
Vin
 på Bordet i
 ethvert Hjem.
 Merk derfor:
**Frankrigs største
 Champagne Lager**
Champagne. E. Morel & Co. Pris 2 1/2 Kr. pr. Flaeske.
SEVERIN JENSEN,
 Kjøbenhavn's kontrollerede Vinstapning,
 Telefon 5623. STUDIESTRADE NR. 5. Telefon 5623.

I slutningen af 1899 anbefalede Severin Jensens vinhandel sig til Nationaltidendes læsere med Champagne, der kunne nydes, når århundredet skiftede. Firmaet mente, ligesom mange andre, at det nye århundrede startede natten mellem 1899 og 1900.....

(Nationaltidende, december 1899)

....men året efter, i 1900, kunne de samme læsere overveje Den kongelige Porcelænsfabriks tilbud om at købe det tyvende århundredes platte. Platten, som var tegnet af Arnold Krogh, var lidt af et understyrsstykke i jugendstil, hvor en sfinks, siddende på jordkloden holdt en slange mellem klørerne.

(Nationaltidende, januar 1900)

en række bevarede protokoller i pastoratsarkiverne. F.eks. fortæller sognepræst J.C. Halse i Nykøbing Sjælland sogns kommunionbog 1777-1821, at han nytårsdag den 1/1-1801 holdt en "Jubel-Tale efter den 67de Davids Psalme over Lyksaligen endte 1800de Aar". Samtidig fejredes indførelsen af den nye Evangelisk-christelige Psalmebog, og præsten fastslog, at dette "1801ste Aar" blev begyndt med musik. Sammenfaldet mellem det nye århundrede og indførelsen af en helt ny salmebog er ikke tilfældigt. Sådan har det mærkeligt nok maget sig ved de sidste fire århundredskifter, at en ny salmebog netop var færdig: 1699 udkom Kingos salmebog, i 1798 den nævnte Evangelisk-christelige Psalmebog, i 1899 Psalmebog for Kirke og Hjem, og i 1999 er en salmebogskommission klar med forslaget til en helt ny dansk salmebog.

Århundredskiftet blev således fejret overalt i Danmark og Norge ved overgangen mellem år 1800 og 1801, og der blev sikkert fra mange prædikestole udtrykt store forhåbninger til fremtiden. Kun få forudså, at der kun skulle gå godt tre måneder, før der med Lord Nelsons ankomst og slaget på Reden blev slået de første alvorlige ridser i den florissante periode, som af-

sluttede det 18. århundrede, og at der kun skulle gå få år, før hovedstaden var bombet, landet fallit, og Norge tabt.

Debat om tidspunktet for århundredskiftet

Vi går hundrede år frem i tiden. Igennem det meste af årene 1899 og 1900 bølgede debatten i aviserne om, hvornår det kommende århundredskifte indtraf. De bedste argumenter havde så afgjort tilhængerne af skiftet ved 31/12-1900. Man havde jo sidste gang markeret begivenheden den 31/12-1800, og man kunne ikke så godt fejre det igen efter kun 99 år. Tilhængerne af det sene tidspunkt havde også kalenderen på deres side. Der findes ikke noget år 0, idet 0 kun er et starttidspunkt ved indledningen til år 1. Der var derfor gået 1 år fra vor tidsregnings begyndelse ved overgangen mellem år 1 og år 2. Tilsvarende var der gået 1900 år ved overgangen fra år 1900 til år 1901, altså nytårsaften den 31. december 1900. Denne tankegang var man gået ud fra i 1800, og det var den, som både kom til udtryk fra officiel side og i en lang række indlæg i avisdebatten i 1899 og 1900.

Heroverfor stod den mere folkelige opfattelse, der helt og holdent gik ind for århundredskiftet allerede den 31/12-1899. Det var nemlig udtryk for forstokkethed, for ikke at sige dumhed, når myndighederne stædigt fastholdt den 31/12-1900. Enhver, der havde øjne i hovedet, kunne jo ved selvsyn konstatere, at tallet 18 ville afløses af tallet 19 allerede nytårsnat 1899. Gang på gang fastslår indsendere til avisredaktionerne, at man simpelthen ikke vil finde sig i at vente et helt år mere. Nogle begyndte at stille spørgsmålstegn ved selve tidsregningen. Sognepræst P. Heegaard fremhævede, at de gamle romere reg-

XX Aarhundredets Platte
 Den Kgl. Porcelænsfabrik, efter Tegning af Professor Arnold Krogh. Kun fabrikeret i 500 Exemplarer. Pris Kr. 10 pr. Stk.
 Bestillinger modtages og Udlevering finder Sted Lørdag den 29. December i
Udsalget for Dansk Kunstindustri, Nygade 4.

nede tiden efter Roms grundlæggelse, medens de kristne romere benyttede forskellige tidsregninger. Det var ganske usikre beregninger, der fastlagde dateringen for Kristi fødsel. Med afsæt i abbed Dionysius den Lilles beregninger, som var udgangspunkt for indførelsen i det 6. århundrede af tidsregningen fra Kristi fødsel, mente Heegaard, at århundredskiftet måske snarere ville indtræffe enten den 25. marts 1901 eller den 25. december 1901. Da ingen tænkte på at følge Dionysius med hensyn til datoen, mente Heegaard også, at man skulle stille sig frit med hensyn til året og fejre det nye århundredes begyndelse den 1. januar 1900, "*da Aarhundredfølelsen ganske anderledes knytter sig til dette Aar end til 1901*".

Tid og talmagi

Kalenderspørgsmål var i det hele taget et hit i aviserne. Flere bidrog f.eks. med klokkeslets-overvejelser. Det var noget forholdsvis nyt, at hele landet (og det meste af Europa) havde samme tidspunkt for nytårsaften. Indtil indførelsen af "*Tidsjævningen*" eller "*Middelsoltiden*" i 1817 var klokken i Danmark meget forskellig, da klokkeslæt blev beregnet efter den lokale sande soltid, hvilket betød, at nytårsskiftet indtraf 17 minutter senere i Hjerting ved Esbjerg end i København. I Neksø på Bornholm var man yderligere 10 minutter foran. Ved indførelsen af den fælles mellemeuropæiske tid sprang man i Danmark nytårsdag 1894 behændigt 9 minutter og 41 sekunder over, sikkert uden at ret mange opdagede det. Flere gik også op i, at år 1900 ikke var noget skudår, selv om tallet var deleligt med 4, hvilket var en konsekvens af den gregorianske kalender. Derimod var der skudår i den russiske kalender, som fortsat fulgte den gamle julianske stil, med det resultat, at nytåret her først indtraf den 13. januar. I den katolske kirke blev 1900 betragtet som et af de store jubelår, som ville bringe mange pilgrimme til Rom.

Sidst på året 1899 fik tilhængerne af den tidlige fejring af århundredskiftet et argument yderligere på hånden, da det kom frem, at vore to nabolande Sverige og Tyskland havde besluttet, at århundredskiftet ville finde sted den 31. december 1899. I Sverige havde kong Oscar

Ny Carlsberg Pilsner! Det nye Aarhundredes Drik.

kundgjort, at alle svenske kirker midnat mellem den 31. december og den 1. januar skulle kime det nye århundrede ind. I Tyskland havde kejser Wilhelm den Anden dekretet en storslået festivitas om aftenen den 31. december 1899, der både skulle fejre århundredskiftet og kaste glans over kejseren og den tyske kejsermagt. Kejseren havde befalet, at nytårsgudstjenesten i slotskappellet skulle slutte 8 minutter i tolv, hvorefter kejseren og kejserinden ville træde frem foran tronen i strålende elektrisk belysning og modtage hyldesten fra en talrig forsamling, samtidig med at artilleriet udenfor skulle affyre 33 skud. Nytårsdag skulle fejringen ifølge planen fortsætte med, at kejseren skulle holde en politisk tale. Denne kom til at indeholde en åbenbaring af, at kejser Wilhelm den Anden ville reorganisere den tyske marine på samme måde, som hans bedstefar Wilhelm den Første havde gjort med hæren. Kejseren fremhævede desuden, at Tyskland og Preussen i starten af det gamle århundrede havde været fornedret, men at dette ikke skulle gentage sig i det nye.

Bøller og pøbelsværme

Meldningerne om nabolandenes forestående festligheder sammen med den offentlige opinionskrav fik Kultusministeriet til at handle, men ikke til at skifte holdning. Så sent som den 23. december 1899 udsendte ministeriet en bekendtgørelse om fejringen af "*Aarsskiftet 31. December 1899 – 1. Januar 1900*" (bemærk formuleringen). Man henviste til, at man for 100 år siden både fra kirkelig og fra borgerlig side fejrede århundredskiftets indtræden den 1. januar 1801. Det førstkommende årsskifte kunne derfor ikke anerkendes officielt som noget århundredskifte, men ministeriet kunne godt forstå, at det for manges følelse måtte stå som noget "*særlig højtidstidsfuldt*". Det længste, ministeriet ville strække sig, var at indrømme, at året 1900 var skellet

Carlsberg var ikke i tvivl om, hvornår det nye århundrede startede. I 1901 reklamerede bryggeriet for en ny pilsner, der blev markedsført som det nye århundredes drik. (*Illustreret Tidende, januar 1901*)

ÅR 2000

mellem to århundreder. Det skulle derfor meddeles til alle landets sogne, at de præster, som ønskede det, ved højmessen på nytårsdag måtte prædike over en anden passende bibelsk tekst i stedet for den, som de skulle bruge ifølge anordningen. Samtidig tillod ministeriet, at der kunne ringes med kirkeklokkerne klokken 12 midnat den 31. december 1899 og et kvarter ind i det nye år. Men også klokkeklangen var frivillig.

Der findes ikke nogen opgørelse over, hvor mange steder klokkeklangen og de særlige prædikener blev anvendt, men på gader og stræder blev nytårsskiftet i hvert fald markeret. Under brug af ord som *“Bolleoptøjer”* og *“Pøbelsværme”* bragte de borgerlige aviser reportager fra folkelivet på de københavnske gader nytårsaften. En stor gruppe, som efterhånden talte flere tusinder, startede balladen i Saxogade med at slukke gaslygter og smide rundt med indholdet af natrenovationens spande. Senere myldrede flokken ind mod Rådhuspladsen, samtidig med at man undervejs affyrede og kastede med raketter og brækkede stakitter i stykker. På Rådhuspladsen stod politiet klar og fik splittet mængden, og flere blev anholdt. En anden sværm, der opgjordes til 2-3000, marcherede gennem byen mod Storke-springvandet. Også her greb politiet effektivt ind og anholdt 25 personer. Det var ikke nødvendigt for politiet at gribe til stavene, men *“de udsendte haandfaste Betjente maatte selvfølgelig tage godt fat”*. Også i provinsen blev nytåret fejret på folkelig maner. I Odense, som havde ry for at fejre nytår på den mest støjende måde, foregik det ifølge en rapportør mere larmende end nogensinde, og politiet stod magtesløst over for den store folkemængde på gaden, efter sigende fordi nogle af de menige betjente var *“for langsomme i Vendingen overfor Pøbelen”*. For ikke at ophidse gemytterne yderligere undlod man i Odense at ringe med klokkerne nytårsnat.

Århundredskifte – én gang til!

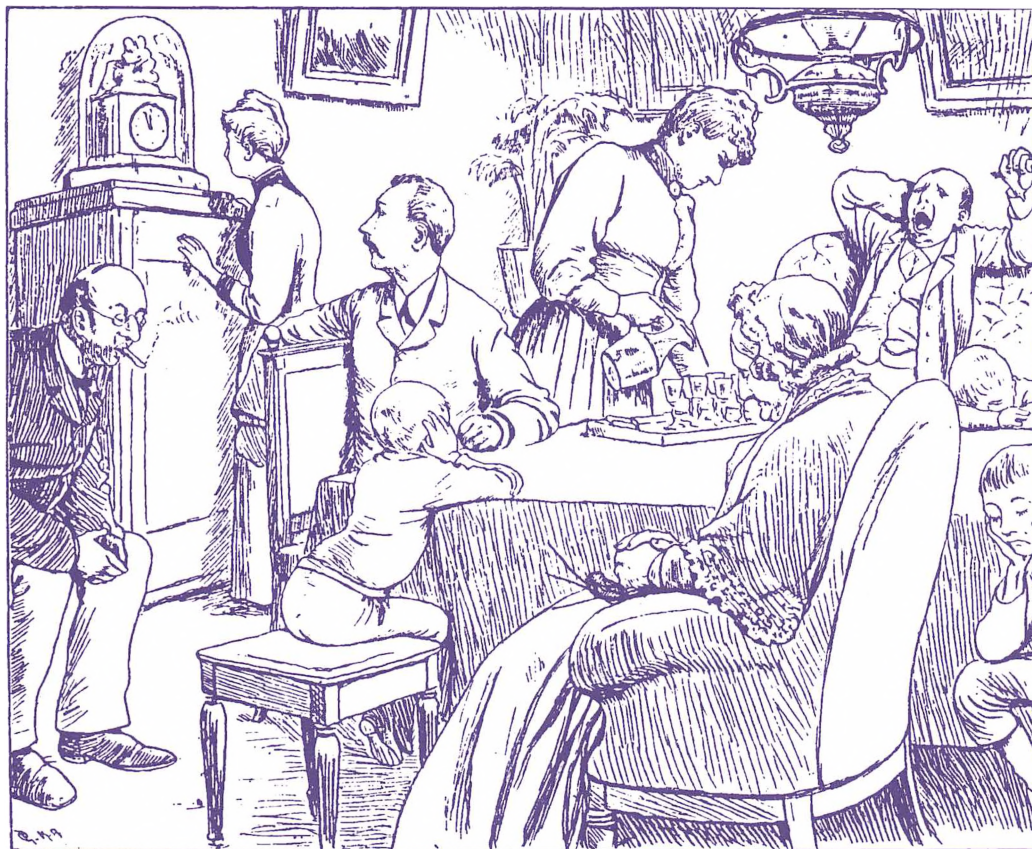
Diskussionen om århundredskiftet var dog ikke slut. Den fortsatte igennem hele året 1900. Ganske vist havde mange holdt fest én gang, men fle-

re fastholdt, at det egentlige skifte endnu stod tilbage, og andre havde ikke noget imod at fejre det endnu engang. I aviserne var der nogen, der talte om, at det nittende århundrede var slut med 1899, selv om det egentlige århundredskifte endnu ikke var nået, andre løste dilemmaet ved at tale om hele 1900 som et jubelår eller om 1900 som et overgangsåret mellem to århundreder. Midt i december 1900 udstedte Kultusministeriet igen en bekendtgørelse, og denne gang var betegnelsen *“Fejring af Aarhundredskiftet”*. Da overgangen til et nyt århundrede er betydningsfuldt, fandt ministeriet, at der var grund til fra kirkens side at fejre det på en særlig højtidelig måde. Præsterne burde derfor i deres prædiken nytårsdag 1901 minde menigheden om *“dette Aarsskiftes særlige Betydning”*, og de fik til-ladelse til at benytte en særlig bibelsk tekst, der passede til formålet. På samme måde som året forud skulle der ringes med kirkeklokkerne midnat mellem kl. 12 og 12¹⁵. I modsætning til 1899 er der denne gang ikke utrykkeligt tale om frivillighed, selv om ministeriet tilføjer, at den højtidelige fejring af årsskiftet især skal finde sted i de sogne, hvor man sidste gang ikke fejrede årsskiftet på særlig måde. Ministeriets lidt uklare formuleringer har utvivlsomt fået mange præster til at fejre århundredskiftet to gange.

Dette gjaldt i høj grad også gadens parlament, der ikke lod chancen gå fra sig til endnu engang at give den hele armen. Og politiet var på forhånd parat. Ingen inden for politiet kunne få fri nytårsaften, men det københavnske ordenspolitis chef udtalte i et interview, at det var vigtigt, at politiet ikke greb uhensigtsmæssigt ind over for enhver mindre overtrædelse f.eks. med hensyn til fyrværkeri, da det ville virke provokerende på menneskemængden. På samme måde ville betjentene ikke optræde i flok, men så vidt muligt sprede sig over hele byen.

Andagtsfuld stemning på Rådhuspladsen

Men et var teori, noget andet praksis. Først på aftenen var der en flok på 3-400 unge mennesker, som morede sig med at skyde med kinesere mod Vesterbro politistation, som efterhånden blev udsat for et veritabelt bombardement. I be-

"En Familie, der venter paa, at Klokken skal slaa 12, Nytaarsnat". Tegning af Alfred Schmidt i Illustreret Tidende 27.12.1891.

Der er en mat stemning hos den borgerlige familie, som venter på, at klokken skal slå tolv i 1891. Børnene er ved at falde i søvn, bedstemor nikker over sit strikketøj, og far gaber i sofaen. Da vort århundrede tog sin begyndelse var der noget mere livligt i de mere folkelige lag af befolkningen.

(Illustreret Tidende)

gyndelsen så et par politibetjente forsigtigt til, men snart kom der 20-30 betjente til, som fik mængden spredt. Senere kom Vesterbrogade i begivenhedernes centrum, hvor der blev kastet fyrværkeri mod køretøjerne, hvis heste blev skræmt. Til sidst blev det for meget for det københavnske politi, der jagede mængden ad Frederiksberg Allé ud mod Runddelen, men de ungdommelige elementer havde ikke taget politiets daværende kommunale tilhørsforhold i betragtning, for herude stod det frederiksbergske politi parat til at forfølge mængden tilbage til kommunegrænsen mellem Frederiksberg og København ved Værnedamsvejen. Ligesom året forud var der også ballade i og omkring Saxogade, hvor latrinspandenes indhold blev spredt, og der blev tændt bål.

Længere inde mod byen synes århundredskiftets højtidelighed dog at have spillet en vis afkøllende rolle. Der var endog en mængde damer, der havde vovet sig ind mod Rådhuspladsen,

som var det store trækplaster med det nyopførte rådhus. Der var et storslået fyrværkeri og afbrænding af kinesere, som var ganske flot for tilskuerne at iagttage. Da klokken var tolv, hørtes først nogle enkelte kraftige slag fra rådhusårnets store klokke, og derefter stemte byens kirkeklokker i. Ved lyden af de første klokker blev der et "andagtsfuldt" ophold i fyrværkeriets kanonade som markering af århundredets udløb, og først lidt efter lidt tog drønene til med fornyet kraft.

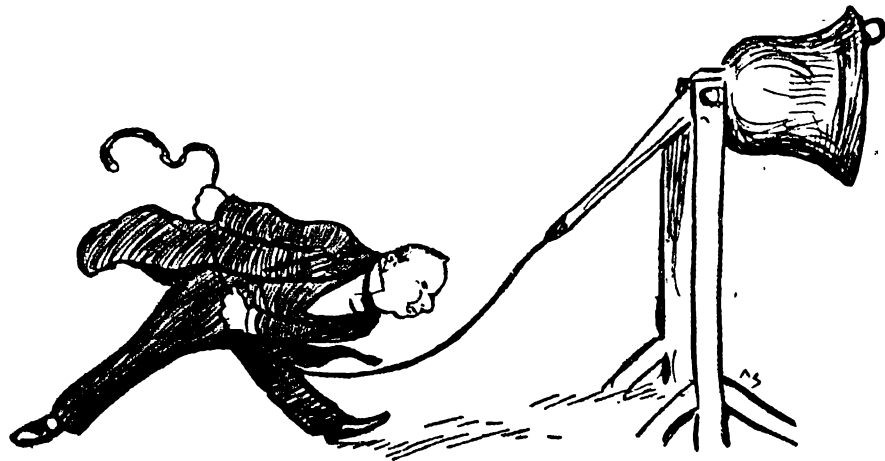
Redaktører gjorde status

Århundredskiftet eller snarere de to århundredskifter førte også til, at dagbladernes redaktører gjorde status. Hvad var århundredets vigtigste begivenheder? Var verden gået frem i løbet af de 100 år, og hvilke forhåbninger havde man til det tyvende århundrede? Redaktørerne var på nogle punkter enige, om at der var sket fremskridt i det

I "Blæksprutten" havde man også bemærket usikkerheden om, hvornår det nye århundrede egentlig startede. Og derfor lod man to år i træk kultusministeren (som dog imellemtiden var blevet skiftet ud) ringe det nye århundrede ind.

(Blæksprutten)

Nu kommer det nye Aarhundred — mens alle Klokkerne klinge,
Selv ej en Kultusminister véd, hvad nyt og godt det vil bringe.

Lykke og Glæde vi ønsker enhver fra Oldingen ned til Glutten.
Lykken — I sørge for hver især. Vi andre, vi sørge for Sprutten.

Glædeligt nyt Aarhundred!

ledning af århundredskiftet, og her medførte tvivlen om, hvornår begivenheden fandt sted, til at der blev to chancer for at tilbyde århundredets champagne, øl, porcelænsplatte. Enkelte havde, som der blev nævnt eksempler på i aviserne, indgået kontrakter, der gjaldt indtil århundredskiftet. Her var det naturligvis afgørende at vide, hvornår det gamle århundrede sluttede. Og endelig var der dem, der troede på, at verden gik under ved århundredskiftet, men disse overlevede måske på grund af tidspunktets usikkerhed! Derimod var der ingen, der i år 1900 tænkte på noget århundred — endsige noget årtusindproblem i lighed med det, som skulle komme til at optage så mange hundrede år senere. Datidens hakkebræt til skrivemaskine fungerede upåklageligt også nytårsnat.

Når vi vender blikket mod det kommende årtusindskifte, så synes den folkelige og officielle holdning denne gang at være på linje. Den store fest holdes nytårsnat den 31. december 1999, når selve årstallet skifter fra 19 til 20. Det nævnte computerproblem har måske bidraget til den

stærke fokusering på dette tidspunkt. Men man kan forudse, at når det store kalas er afsluttet i begyndelsen af januar 2000, så kommer tømmermændene og dermed også tvivlen, om man nu fejrede århundredskiftet for tidligt, og så kommer måske alle de gamle argumenter fra år 1800 og år 1900 frem igen. Resultatet bliver så formentlig, at århundredskiftet fejres endnu en gang den 31. december 2000, eller at man benytter hele år 2000 som ét stort jubelår. Det sidste vil sikkert især den kommercielle verden føle sig tiltrukket af.

Erik Nørr er arkivar ved Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm

Kilder:

Danske Kancelli. Registrantsager 1800 (RA); Kultusministeriet. 1. Kontor. Journalsager 1899 og 1900 (RA); pastoratsarkiver i Landsarkivet i København; diverse dagblade 1899-1901.

Nytaarsnat 1899–1900.

Hr. Sthyr over Klokkerne hang.
Vemodigt i Natten det klang.
Aarhundredets Aar
Saa hasteligt gaar,
Men om nu det Aar var det sidste,
Ja det var det. Sthyr ikke vidste.

Om han ringed' ud eller ind,
Det svedte han over, det Skind!
Mens Klokkerne gaar,
Der fødes et Aar,
Det føtse eller det sidste.
– Ja hvilket? – Det Sthyr ikke vidste.

O. Sthyr, glat Øjnenes Bryn!
Det bliver dit første – paa Fyen.
Med Hvile saa sød
I Boghvedegrød.
Men Horrings Hjerter vil briste,
Hos ham bliver Aaret dit sidste.

forløbne århundrede, men der var store forskelle på, hvad man fokuserede på, og hvilke hovedpersoner man mente havde sat det største præg på udviklingen. Var det dampskibets og lokomotivets, telegrafens og telefonens, hurtigpressens og magasinovnnens opfindere, eller var det Napoleon og Metternich, den franske borgerkonge og den tredje Napoleon, Bismarck og kejser Wilhelm, som var århundredets største personligheder? Eller var det måske snarere forkæmperne for demokratiet eller arbejderbevægelsens pionerer, eller var det de store opdagelsesrejsende og missionærer? Svaret afhang af redaktørernes politiske opfattelse. Men ens var dog den sammenfattende positive holdning, at udviklingen trods alt var gået frem for samfundet og for menigmand i det nittende århundrede. Den demokratiske udvikling havde givet flere i befolkningen medindflydelse, og der var indført religionsfrihed, ytringsfrihed og pressefrihed, selv om de konservative blade klart kunne se negative sider ved et alt for frit forfatningsliv. Der var også kommet et forbedret skolevæsen og en bedre folkeoplysning i øvrigt. Kristeligt Dagblad fandt, at *“Evangeliets varme Sol”* skinnede betydeligt mere ved det nittende århundredes slutning, end den gjorde ved århundredets start, hvor rationalismen herskede. Nu havde vækkelserne fået stor betydning i befolkningen, og de store missionselskaber virkede i mange lan-

de. I København havde *“kirkesagen”* i de seneste år fået fat i kredse, som tidligere stod fjendtligt over for kirken. Det var ganske andre forhold, som optog Socialdemokratens redaktør, historikeren Gustav Bang, ved århundredskiftet: Det 19. århundrede havde med det industrielle genembrud bragt store materielle fremskridt, men disse var hovedsagelig kommet kapitalisterne til gode. I århundredets sidste årtier havde kapitalisterne imidlertid fået et modspil fra arbejderpartierne, så der var ifølge Socialdemokraten håb om, at det 20. århundrede ville blive arbejderne århundrede med en bedre fordeling af goderne.

Blandt de spørgsmål, som det nittende århundrede havde efterladt uløst, var det sønderjyske spørgsmål, som netop i disse år omkring 1900 var på dagsordenen i landets medier, fordi den såkaldte Köllerpolitik gjorde det vanskeligt for de dansksindede at leve en dansk hverdag i det stadig mere fortysskede samfund i Sønderjylland.

Resultatet af striden om århundredskiftet blev, at folk stort set fik lov til at fejre det, som de ville. En række præster og den københavnske ungdom fejrede århundredskiftet to gange. Selv om mange var optaget af at diskutere spørgsmålet, var der kun ganske få, for hvem det havde økonomisk eller eksistentiel betydning. En række firmaer og handlende udnyttede situationen til at markedsføre og sælge særlige produkter i an-

★ **ÅR 2** ★ ★ ★

**Klappkort og nytårshilsner
som udtryk for tiden.**

*M*an gætter næppe forkert, hvis man antager, at antallet af nytårshilsner vil eksplodere ved overgangen til 2000-tallet; men det bliver ikke første gang, at et specielt årsskifte bliver markeret pr. korrespondance. At sende hilsner til venner og bekendte ved årsskiftet kendes fra mange kulturer. Fra det gamle Ægypten har man fundet over 3000 år gamle nytårshilsner og i Japan havde man allerede 300 før vor tidsregning en skik, der kaldtes "siri-mono". Den gik ud på, at man afleverede en håndkoloreret tegning til medlemmerne af slægten og til særlige venner.

Danske og norske vikingehøvdinge uddelte i 900-tallet gaver og hilsner til hird og frænder i forbindelse med de hedenske drikkegilder omkring jul. I Hakon den Godes saga skriver Snorre, at Hakon besluttede, at man skulle holde jul på samme tid som de kristne. Meget tyder på, at vikingernes jul lå i midten af det, der svarer til vores januar måned. Julen var en fest omkring midvinternatten – det tidspunkt, hvor året vendte..... med andre ord, nytår!

Tyskerne begyndte for flere hundrede år siden at give håndkolorerede træsnit til familie og venner på navnedage. I løbet af 1500 tallet blev det almindeligt at supplere med nytårshilsner. De var ofte udsmykket med træsnit af bibelske motiver.

Den ældst kendte danske nytårshilsen blev i 1555 sendt af biskoppen over Sjællands stift, Peter Palladius, til århusbispen Ove Bille. Næsten 100 år senere – i 1633 – finder vi det næste kendte eksempel, hvor Odensebispen Hans Mikelsen i et brev til kansleren Christian Friis ønskede ham en glædelig jul samt et lykosaligt nytår. Allerede med denne, den ældst kendte danske formulering af en nytårshilsen ligger den formel fast, som med mindre ændringer også benyttes nu om dage.

*Gid hvert et
Ønske Lykkes
dig i Aar!*

AF BENNO BLÆSILD

Klapkortene

Forrige side:

Flere af de populære motiver i skøn forening. Skorstensfejeren, som ovenikøbet er et barn, har taget opstilling foran uret der er lige ved at slå tolv. Og foran ligger fluesvampen.

(Foto Knud Nielsen, Den Gamle By)

På Holbergs tid ved vi, at gode borgere aflagde nytårsvisitter i stort omfang. Visitterne var så talrige, at man kan få indtryk af, at de var noget af en landeplage. Fra Frankrig og Tyskland importerede dannede kredse i Danmark den skik, at man nøjedes med at aflevere et visitkort.

I samfundets top kom det på mode at fremsende nytårshilsnerne som kobberstukne etbladstryk. Det ældst kendte er udført hos Kongelig Hofbogtrykker Joacim Schmedtgen og stammer fra 1690. Det er skrevet af Thomas Kingo til Christian den Femte med til lejligheden og modtageren passende panegyriske formuleringer.

Herfra udviklede kobberstukne nytårskort sig. De produceredes på ark med fra 15 til 30 motiver på. For det meste var de forsynet med et lille vers, som ofte var trykt på farvet silke. Det var skjult bag en lille låge, deraf kortenes navn – klapkort. Motivet blev for det meste håndkoloreret. I kortenes motiver møder man en hel verden af musen, amoriner, gratier og små fede engle, som bevæger sig rundt i et sandt vildnis af symboler for lykke, troskab, venskab og kærlighed.

Mod slutningen af 1700 tallet blev nytårshils-

nerne stadig mere hyppige, men det var i samfundets øverste lag, man fandt såvel afsendere som modtagere.

Hovedparten af de danske klapkort blev produceret i København. Bogtrykker Boserup i Store Helliggejst Stræde annoncerede allerede i 1760 erne med "*Fint Papir at skrive Nytaarsvers paa*". I 1767 averterede kobberstikker Jonas Hass med "*gandske Nyetaarsvers, stukne i kobber.*"

Man kunne købe hele ark med små vers, som kunne klippes ud. Ofte havde de en overskrift: Til Fader, Til Moder, Til Tante, Til Onkel eller Til min Velgører.

Nytårsvers – folkelig poesi

Versene var billige og ofte gyselig poesi. Selv om de fleste af disse poeter var anonyme, støder man nu og da på ophavsmændenes signatur. Blandt de mere ydmyge skønånder kan nævnes "H. Lange, Student", "K. Hansen, Literatus" og "Claus Andersen, Kirkesanger på Bornholm". Et fåtal var skrevet af samtidens yndede digtere, som Tode eller Balling, ja selv Baggesen og den unge Oehlenschläger var at finde blandt leverandørerne.

Translatør C.F. Primon udgav omkring 1780 et ark hos J.F. Schultz med titlen Nytaarsønsker

Endnu en gang yndede nytårssymboler i trængsel. Den velnærede gris, de mange penge og alle firkloverne antyder, at man hverken vil mange mad, penge eller lykke i det kommende år. (Foto Knud Nielsen, Den Gamle By)

Gloedeligt
Nytaar

nr. 1. Der fandt man strofer til alle nærmerestående familiemedlemmer og principaler, blandt andet følgende ode:

*“Til min Kone
Tak for hver Glæde, som Du mig har givet!
Tak for hver Trøst i Modgangs bitre kaar!
Nyd, Ømme Kone! Hver en Fryd i Livet!
Gid hvert Ønske lykkes Dig i Aar!
Kun ved Din Haand er jeg lykkelig,
Og Himlen dette Hæld end længe skienke mig!”*

Nytårshilsnerne kunne fås hos bogtrykker Thiele eller boghandler Rothe på Børsen; men også i provinsen blev de forhandlet. I Viborg producerede bogtrykker P.S. Føns nytårsvers i 1804, og i “Aarhus Stifts AdresseContoires Tidender” avrettede bogbinder Fabricius på Middelgaden den 20. december 1816 med ‘Nytårsønsker med Indfatninger på Atlask, Blanketter til Visit- og Nytårsønsker, Portefeullier, Kouleurte og hvide Arker er at Faa’.

Det var i borgerskabets bedste kredse man bestod kobberstik til julehilsnerne, en generation eller to før det samme samfundslag i begyndelsen af 1800 tallet skabte de jule- og nytårstraditioner, vi kender i dag. Det var ikke tilfældigt, for korrespondance var dengang en eksklusiv affære. Relativt betragtet var forsendelser med posten langt dyrere end i dag. Desuden var det modtageren, som betalte for forsendelsen. Så alt for mange gode ønsker for højtiden og det kommende år kunne sikkert hurtigt slå skår i glæden hos folk, som ikke følte sig fuldstændig hævet over økonomiske anliggender. Derfor blev kortene overvejende afleveret personligt. Klappkortene var i sig selv bekostelige. I 1790’erne kostede de fra otte skilling til en mark og 12 skilling, en betragtelig pris selv i datidens ophedede og inflationsprægede økonomi.

Kortene blev for det meste givet til de allernærmeste. Der kendes talrige eksempler på, at ægtefæller har udvekslet fortrykt kærlighedspoesi som ovenfor anført. Men de mest panegyriske eksemplarer er dog udvekslet mellem trolovede. De kunne også være ret direkte, som det guldsmed C.L. Rosted gav sin kæreste Margaretha Birch i 1794:

*“Gid hele Verden kunde skionne:
Hvad jeg til Nyeaar vilde lønne
Den bedste Skat jeg elske kan?
Da var det just Dig rare Pige!
Hvorned jeg Ønsker snart at stige
I Brudeseng – og blive Mand.”*

Guldaldermaleren Constantin Hansens far, portrætmaleren Hans Hansen skrev den 29. december 1794 om, hvordan han “gik paa Børsen og saae der et Vrivil af Mennesker, Hvoraf største Delen var beskæftiget med at søge Nytaarsvers”.

Klappkortene var og blev et velstandsfænomen, et barn af den florisante periode. De ebbede da også ud under Englandskrigene for helt at forsvinde i årene efter “statsbankerotten” 1814.

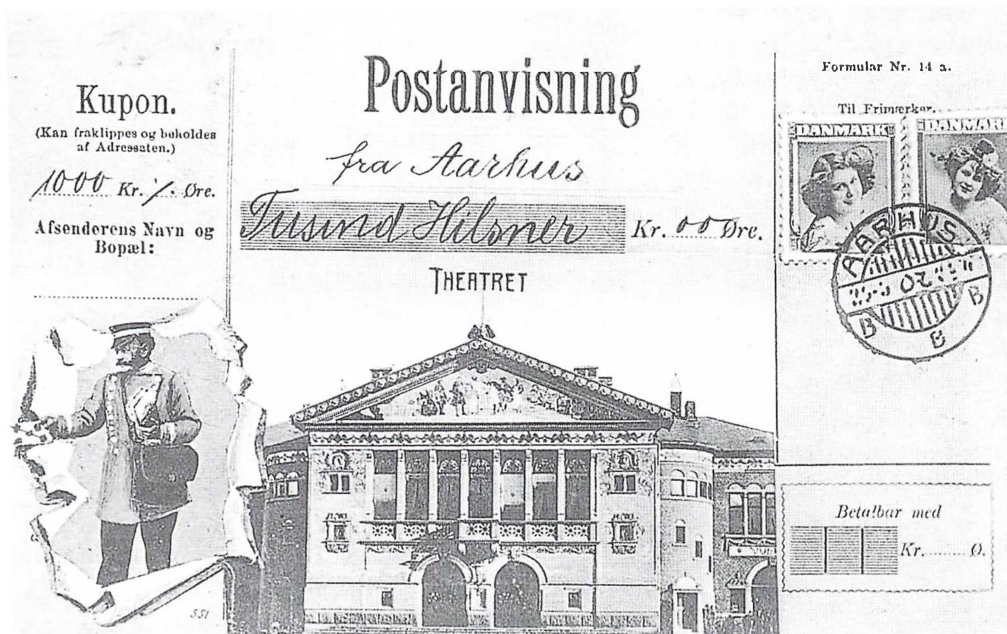
Postomdelte nytårshilsner

Et par generationer senere dukkede nytårshilsnerne atter op i kølvandet på en af indikatorerne på industrialismens materielle velstandsbølge, nemlig julekortet. Industrialiseringen havde skabt forudsætningerne for, at man efter 1880 i hidtil uset omfang og for relativt små penge kunne ønske slægt og venner et godt og lykkeligt nytår. Blandt forudsætningerne var, at den engelske opfindelse frimærket i løbet af 1850’erne slog internationalt igennem. Herefter var det afsenderen, der betalte portoen. Da de tyske tropper havde sendt flere millioner fortrykte åbne postkort hjem fra omegnen af Paris i 1870, var vejen banet for brevkortets internationale gennembrud. Og da de fleste landes postvæsnere efter 1905 accepterede adresse og hilsen på samme side af kortet, var der for alvor åbnet for masseproduktion af ikke blot jule og nytårskort, men også fortrykte og illustrerede hilsner til påske, pinse og fastelavn.

Ligesom for julekortenes vedkommende opstod der en international motivkreds omkring nytårskortene. For at sikre den bredest mulige afsætning var illustrationerne mildt sagt banale med hyppige afstikkere til det uforfalsket vulgære. Så sideløbende med at kortene vandt stadig større udbredelse, mistede de prestige. Det er jo ofte set, at ting og fænomener, der nyder stor udbredelse, nemt bliver opfattet som vulgære af samtidens kulturelle smagsdommere. Alene der-

Penge og postanvisninger kunne også dumpe ind ad døren som nytårs-hilsner i begyndelsen af vort århundrede. Post-anvisningen lyder på 1000 hilsner, men valutaen kunne også være kys. (Foto Knud Nielsen, Den Gamle By)

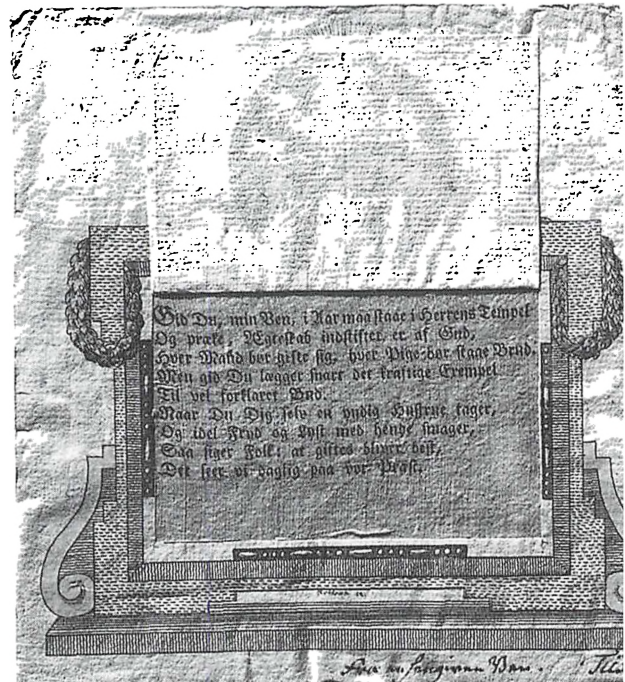
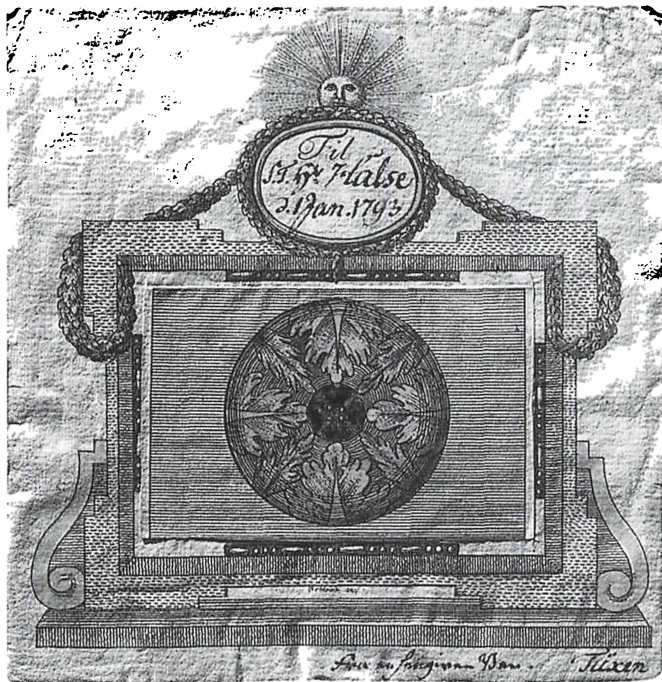

for bør man ikke undre sig over, at Emma Gad i facitlisten for god borgerlig opførsel anno 1918, "Takt og Tone" ikke var begejstret:

"Jule- og Nytaarskort bruges stadig meget, ikke til synderlig Glæde for dem, der udveksler dem. Der lægges mest Vind på Julekort, hvilket for saa vidt er urimeligt, da gode Hilsner for et helt Aar dog har større Rækkevidde end en Julehilsen. Hvis man har faaet Julekort fra Venner, hvem man ikke har gjort Gengæld, sender man et Nytaarskort. Sæt ikke stor

Bekostning paa Jule- og Nytaarskort. Den er ret spildt. Det er jo ikke Litografens Indsats man sætter Pris paa, men Deres personlige Indsats, et lille Ord, der kom fra Hjertet og derfor gear til Hjertet. Det kan De lige saa godt skrive paa et blankt hvidt Kort."

Selv om Emma Gad tog fejl hvad angår eftertidens dom over litografens indsats (for det er jo netop motiverne på jule- og nytårskort eftertidens interesse samler sig om), så havde hun utvivl-

Klappkort udført af den københavnske kobberstikker J.G. Friedrich. Denne type kort købte man som "halvfabrikata", og klistrede så selv det vers ind, som man syntedes passede til modtageren.

(Foto Knud Nielsen, Den Gamle By)

somt ret i, at nytårskort dengang som senere blev sendt når man havde modtaget julekort fra bekendte, man ikke selv havde fået skrevet en julehilsen til.

Nytårshilsnernes motivkreds

De tidligst kendte eksempler var importerede tyske kort med centraleuropæiske motiver. Da ønsket om lykke og fremgang ligger bag nytårshilsnerne kom de naturligt nok til at bære motiver, der havde en alment anerkendt symbolværdi som lykkebringere.

Firkløvere, hesteko og edderkopper blev i den folkelige overtro over hele Europa forbundet med lykke. Derfor var de selvskrevne på nytårskortene. Mariehønen tilhører også denne gruppe. I hele vor kulturkreds samler små børn den dag i dag mariehøns op, og sender dem i forbøn for Vor Herre om godt vejr.

På de importerede kort finder man også tit et mere overraskende motiv, skorstensfejere. Mens dette håndværks udøvere i dag regnes som helt almindelige håndværkere, så knyttede der sig i ældre tid en aura til dem, lidt som modstykker til overtroens berømte sorte kat. I Østrig og Tyskland regnedes det for lykkebringende at møde en

skorstensfejer i fuld udrustning nytårsaften, tre bragte efter sigende mere lykke end en. Havde han ingen stige med, skulle man tage sig i agt, for da bragte han i stedet ulykke.

Man har tolket det som et levn fra den tid, da skorstensfejerne altid gik rundt og indkasserede efter årsregnskaberne nytårsaftensdag. De ønskede godt nytår og modtog derfor gaver. Til gengæld overrakte de husstanden et blad med det nye års kalender, og dette blad indeholdt også altid en lykønskning. Skorstensfejerne var således de første nytårsgratulanter.

Der knyttede sig forskellige ritualer til nytåret. I Østrig så billedet således ud: Nytårsaften skulle man røre ved en gris, helst en, der var bragt af en skorstensfejer, det ville bringe lykke.

Fluesvampe var overraskende nok også et alment accepterede lykkebringere. I følge den engelske antropolog Gordon Wasson kunne det tilskrives en førkristen indoeuropæisk svampekultur, hvor netop den røde fluesvamp regnedes for et lykkebringende rusmiddel. Svampenes optræden på nytårskortene og i julens dekorationer skulle altså kunne opfattes som de allersidste underbevidste rester af kulten!

De importerede kort var også hyppigt prydet af mønter eller springende champagneflasker.

Fyrværkeri og kort hvor årstallet indgår i motivet forekommer også hyppigt. En detalje, som at der stod Mark på guldmønterne, samt at de var smykkede med det tyske kejserriges ørn, lod ikke til at forstyrre de gode intentioner, når kortene blev sendt i Danmark.

På de fleste fotografiske nytårskort optrådte børn. Gerne i barneværelset hvor de efter at være puttet i seng, pænt afventede at klokken skulle blive tolv. Nogle af de tyske børnemotiver fra tiden lige før 1. Verdenskrig tangerer efter en nordisk smagsvurdering det lumre. På nogle kort er der kun en nuance mellem de "nuttede" børn og de yppige ungmøer, der med tunge øjenlåg, og kun iført særk gør sig lækre for beskueren.

De danske motiver

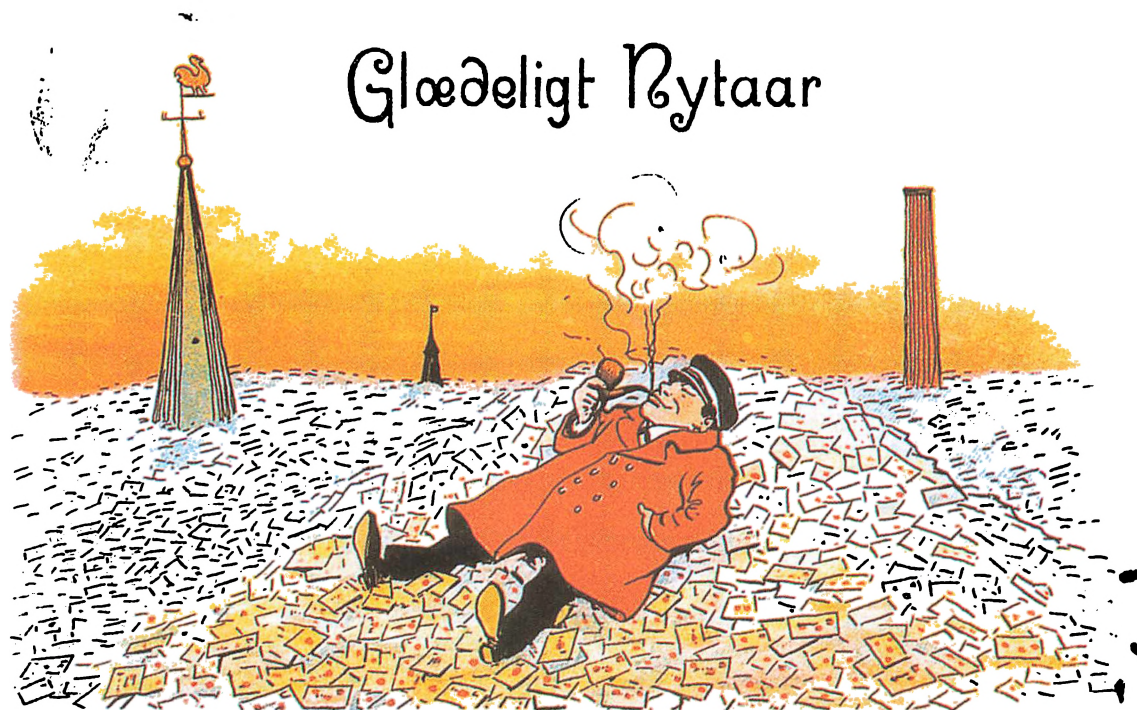
De dansk producerede nytårskort overtog en række af de udenlandske motiver, herunder også et, hvis baggrund ikke er helt let at gennemskue. Det var grisen. Den fandtes allerede på de danske julekort, hvor den optrådte side om side med højtidens andet offer: gåsen, samt ikke sjældent som kammerat med nisseme. I sammenhæng med julen forekommer den naturlig nok. Det

var trods alt griseslagtningen i november, som fra Arilds Tid havde været selve grundlaget for den nordiske jul.

Ved nytårstide måtte man formode, at det store madorgie sang på sidste vers. Måske skulle griseene på nytårskort opfattes som et fromt ønske om frugtbarhed, således at der også i det kommende år ville være mulighed for at fejre højtiden på passende vis.

Fluesvampen og mariehønen slog aldrig igenem på de dansk producerede nytårskort, som i stedet frembragte et helt selvstændigt og meget originalt motiv. Det var kort med gravhunde. De blev næsten udelukkende tegnet af Alfred Schmidt (1858-1938), der var en passioneret hundeven. En mulig forklaring er, at han simpelt hen har anvendt sine egne hunde som beejlige, for håndenværende modeller. På nytårskortene optræder hundene mildt sagt ikke velafrettede (hvad gravhunde vel sjældent tillader). De er nogenlunde lige så drilagtige som julekortenes nisser, der jo også er rent nordiske og som ret ofte tillige ses på nytårskortene.

Det røde postbud er dansk. Han var også motiv på mange nytårskort. Naturligt nok, synes man, for det var jo ham, der skulle bringe bud

Det røde postbud hviler på laurbærene – eller rettere på alle de mange breve og postkort men nytårshilsner, som han har bragt ud. Kun byens tage titter op over postbunkerne, der er sendt i Randers i 1925.

(Foto Knud Nielsen, Den Gamle By)

om al den Iyкке og fremgang, som det nye år forhåbentlig bragte.

En tredje selvstændig dansk motivgruppe udgjordes af ret nøjagtige gengivelser af pengesedler eller postanvisninger. Anvisningerne lød på 1000 – ikke kroner, men kys eller hilsner.

Nytårskortenes endeligt

Nytårskortene blev et af ofre for 2. Verdenskrig. De blev sparet væk under besættelsestidens knaphed, og de er aldrig siden for alvor genopstået.

Nytårskortene havde dog endnu en bøddel: – postvæsnet. Afskaffelsen af flere daglige udbringelser betød, at man ikke længere kunne sende jule- og nytårsposten den 24. og 31. december. Når både jule- og nytårskort alligevel skulle sendes midt i december for at nå rettidigt frem, gav det ikke mening at sende to forskellige. I stedet hægtede man “og et godt nytår” efter det stereotypiske ønske “om en glædelig jul”.

Benno Blæsild er museumsinspektør ved Den Gamle By og forfatter til bogen “Fra Nytårsvers til Nissekort”.

Litteratur

Mikael Andersen: Olietryk. En folkelig billedform. Århus 1990.

Benno Blæsild: Fra Nytårsvers til nissekort. Historien om danske jule- og nytårskort før 1950. Ørbæk 1997.

Carsten Bregenhøj: Rød fluesvamp, skorstensfejer og mariehøne på jule- og nytårskort. Folk og Kultur. Årbog for Dansk Etnologi og Folkemindevidenskab. København 1978.

Georg Buday: The History of the Christmas Card. London 1874.

Marianne Nordby Larsen: Julekort fra Gamle dage. København u.a.

Marianne Nordby Larsen: Julekortets historie. Meddelelser fra Rigsbibliotekaren Årg. 34, nr. 1. København 1983.

FAKTA

Hold øje med SIDEN SAXO's website i december! Via vores hjemmeside vil du kunne sende elektroniske nytårskort. Mød os på: www.sa.dk/lak/saxo.htm

Hans Lassen: Glædelig Jul., Lidt om julekortets historie. Almanak, Kulturhistorisk Tidsskrift nr. 4. 1968.

Viggo Starke: Nytaarskort fra en gammel guldsmed. Kultur og Folkeminder XXI. Udgivet af Nordsjællandsk Museumsforening. Hillerød 1969.

Johannes E. Tang Kristensen: Danske Valentinsbreve. Arv og Eje. 1957.

Johannes E. Tang Kristensen: Gamle Nytårskort. Almanak. Kulturhistorisk Tidsskrift nr. 4. 1968

Johannes E. Tang Kristensen: Gamle Nytårsønsker. Arv og Eje. 1969.

R. Gordon Wasson: Soma. Divine Mushroom of immortality. Roma 1969.

GLÆD DIG TIL NÆSTE NUMMER:

Danmarks (og Norges) største matematiker

Artiklen om landmåleren Caspar Wessel måtte desværre udgå af dette nummer. Wessel var bror til Johan Herman og nevø til Tordenskjold. Selvom han i dag er relativt ukendt fortjener han en fornem plads i matematikkens verdenshistorie.

Kalenderreform!

I år 1700 gik Danmark over til "Ny Stil" – dvs. den kalender vi har i dag. Det betød bl.a. at halvdelen af februar måned forsvandt dét år. Til gengæld fik vi en kalender, der var langt mere præcis end den gamle. Thomas Høvsgaard har kigget på kalenderreformen, som fejrer 300 års jubilæum.

Den stærke tromme

En dag i 1720' anløb skibet Kronborg København. Ombord var – foruden tørfisk og andet godt – 100 shamantrummer, som skulle til missionselskabet på Nytorv. Én af 100 trommer fortsatte sin rejse – fra Trøndelag til Thüringen – og rejsen satte spor i arkiverne.

Mød Siden Saxo på internet:
<http://www.sa.dk/lak/saxo.htm>

EMILIE

*Danmarks
første kvindelige*

ACTIONSTJERNE

Som regel er det mænd, der fører an i de halsbrækkende og livsfarlige scener, når der er drama på det hvide lærred. Men allerede i filmens barndom fik herrerne skarp konkurrence fra spindesiden. Skuespillerinden Emilie Sannom – kaldet Mille – udførte selv drabelige stunts i sine film, og er næppe siden overgået i dristighed og vovemod.

Emilie Kirstine Valborg Sannom blev født i 1886, og emigrerede som ganske spæd med sin familie til USA. Det gik dog ikke helt som man havde håbet, og derfor vendte familien tilbage, da Emilie var syv år gammel. Et år efter debuterede hun på Dagmar-teateret, hvor dengang 13-årige Asta Nielsen i øvrigt også var engageret. Emilie begyndte også at indspille film, og de medvirkede begge i den berømte "Afgunden" fra 1910.

Emilies filmkarriere startede hos Nordisk Film i 1908, hvor hun indspillede farcer, og efterhånden også endte i forførende roller hvor hun gav partiet som den dristige fristerinde.

Det var dog ikke disse roller, der kom til at gøre hende berømt. Det var rollerne i dét, vi i dag ville kalde actionfilm. Titler som "Dødsridtet" eller "Ballon-Ekspllosionen" giver et indtryk af stilen. Hendes største succes var sandsynligvis rollen som kvindelig detektiv i serien "Panopta" fra 1918-19. Milles glansrolle var den modige kvinde, der frygtløst kastede sig ud i vilde bil- og motorcykeljagter, balancerede over afgrunde, og klatrede på tage eller brændende møllevinger. Hun udførte selv sine farlige stunts, og udtalte, at spændingen og risikoen var "dejlig".

Efter sin sidste film "Luftens herskerinde" fra 1922 vendte Emilie Sannom tilbage til teateret for at medvirke i varité og lignende. Senere begyndte hun at optræde med luftakrobatik ved opvisninger rundt om i landet. Efter at have klatret omkring på flyet og udført forskellige tricks sluttede nummeret med, at hun – iført badedragt – kastede sig ud i faldskærm. For at øge spændingen, blev faldskærmen først udløst i allersidste øjeblik. Det blev denne del af nummeret, som tilsidst blev skyld i hendes død. Til en opvisning i Grenå i 1931 havde hun fået en ny faldskærm, hvis udløsermekanisme hun ikke var helt fortrolig med. Hun fik den ikke udløst i tide, styrtede mod jorden og blev dræbt, kørt før sin 45-års fødselsdag.

Emilie Sannom fik en datter, Grete, i 1912, men giftede sig aldrig. Hun boede hele sit liv hos familien i Stefansgade på Nørrebro.

Emilie Sannom (1886-1931) er en af de mange hundrede kvinder, som er optaget i Kvindebiografisk Leksikon, der udkommer i år 2000.